

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
նչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ա. ԿԱՐԻՆՅԱՆ

ՆԱՑԻՈՆԱԼԻԶՄԻ

„ՆՈՐ ԴԻՐՔԵՐԸ“

ՀՍԽՀ ՊԵՏՏՐԱՏ

Մ Ո Ս Կ Վ Ա

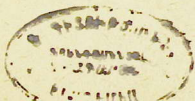

329.17
Ա. ԿԱՐԻՆՅԱՆ

ՄԱՅԻՍ 1 1961 թ.

ՆԱՑԻՈՆԱԼԻԶՄԻ „ՆՈՐ ԴԻՐՔԵՐԸ“

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ. ՄՈՍԿՎԱ, 1929

Главлит № А 53744

Тираж 2000.

Типография ГИЗ-а Армени. Москва, Армянский пер. 2.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՂ

1. Առաջաբան 5
 2. Հայկական սմենովեխականությունը 7
 3. «Նոր» թե՞ հին դիրքեր 19
 4. Ռուբեն փաշան արեվելյան ժողովուրդ-
ների բարեկամի դերում 38
 5. Ուշագած խոստովանություններ 61
-

Ա Ռ Ա Ջ Ա Ք Ա Ն

Հայ կապիտալի մարտական կազմակերպությունը մահացու հարված ստացավ նոյեմբերի 29-ին:

Որհորդային Հայաստանի կառուցումը, բանվորների և գյուղացիների հաղթական առաջամարտը, ժողովրդական լայն զանգվածների տնտեսական և կուլտուրական վերելքը և որեցոր ուժեղացող սոցիալիստական շինարարությունը քայլ առ քայլ քանդում են նացիոնալիզմի ուսուցական վողջ պառվանդանը:

Սակայն, պարտված և ջախջախված բուրժուազիան այսօր էլ չի ցանկանում հրաժարվել իր հիմնական դիրքերից:

Պատասխարված արտասահմանում— և միացած միջազգային առևանգիչ ուրիշ զանգվածների հետ, նա նոր զինքեր է կռում և նոր մեթոդներ մշակում ցրված իր ուժերի ամփոփման և հակահեղափոխական նոր արշավանքների կազմակերպման համար:

Նա աշխատում է «բարեկամներ» և «հետեորդներ» գտնել և Որհորդային Միություն սահմաններում—ոգտագործել մեր սոցիալիստական շինարարության ընթացքում առաջացող բարդություններ, հենվելով գյուղական բուրժուազիայի և քաղաքներում հավաքված նախկին ունևոր սոցիալական շերտերի ցրված բեկորների ու նեպամանների վրա, ապա իր կողմը քարշելով մանր-բուրժուազիային, ձգտում է ստեղծել նոր հենակետներ հակահեղափոխական ձեռնարկությունների կազմակերպման համար:

Յեվ ահա այդ նպատակն ավելի մեծ հաջողությամբ իրագործելու համար շատ անգամ նա հանդես է գալիս քողարկված դեմքով, — «ժամանակի վոգու» համաձայն «բարեկարգված» ծրագրով և հայտարարություններով: Այդ աշխատանքի ընթացքում մարտական նացիոնալիզմի հիմնական կազմակերպությունը ձևոր

և մեկնում նեպյան նորագույն բուրժուազիայի իդեոլոգներին—
«նոր դիրքերի» այսորվա գաղափարախոսներին:

Նա նույնիսկ ոգտագործում է նրանց աշխատանքը և սմե-
նովեխականների տեսական արսնալից վերցրած արգումենտնե-
րով զարդարում է մարտական նացիոնալիզմի դեմքը:

Այս բրոշյուրը նվիրված է շեշտված յերևույթի քննությանը:
Յես գիտավորությամբ հայկական սմենովեխականության կողքին
դնում եմ դաշնակիղմը: Այնքան ել դժվար չի նկատել, վոր կա
բավական նշմարելի մի թեկ, վոր կապում է մարտական նա-
նացիոնալիզմի բացահայտ ներկայացուցիչներին նեղ նացիոնա-
լիզմի նորագույն մունետիկները հետ:

Ա. Կ.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ «ՍՄԵՆՈՎԵԽԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ»

I

Հայկական սամենովեխականությունը սկիզբ է առնում 1921 թվին:

Առաջին սամենովեխականները հանդես են գալիս հայ առավար-ազատական կոչվող կուսակցության շարքերից:

Այդ կուսակցությունը ծագել է, ինչպես հայտնի չէ, Թյուրքիայում և ներկայացնում է իրենից արևմտահայ բուլժուազիայի քաղաքական կազմակերպություն: Իր հետևից քարշ է տալիս նա բավական լայն մտավորական և մանր-բուրժուական հատվածներ:

Յեվ առավար-ազատականները միմիայն Թյուրքիայում չեն գործում: Կան առավարներ Յեգիպտոսում, Սիրիայում, Ֆրանսիայում, Անգլիայում և Ամերիկայում: Յուրաքանչյուր յերկրում այդ կուսակցությունը ունի իր առանձին գործելակերպը, վորը ստեղծվել է անշուշտ տվյալ չերկրի հասարակական-քաղաքական պայմանների համաձայն: Այսպես որինակ՝ Յեգիպտոսի և Անգլիայի առավարները գտնվում են անգլիական իմպերիալիզմի խիստ մեծ ազդեցության ներքո և ըստ այնմ հակված են դեպի անգլիական որիյենտացիան:

Ֆրանսիայում և Սիրիայում գործող առավարները հարում են ֆրանսիական որիյենտացիային: Համեմատաբար ավելի անկախ են Հունաստանի և Ամերիկայի առավարները: Սակայն Հունաստանում նրանք շարունակ յերերվում և տատանվում են, իսկ Ամերիկայում ել «կանգնած են» ամերիկյան որիյենտացիայի տեսակետի վրա:

Վորեն «կենտրոնական կոմիտե» բառիս իսկական իմաստով այդ կուսակցությունը չունի, թեև Փարիզում գտնվող Կենտ-

բոնական մարմինը տրամադիր և իրեն համարել այդպիսի կենտրոն և մեծագույն ճիգեր և թափում իր ղեկավարութեանը յենթարկել բոլոր մյուս յերկրների ուսման արձաններին: Փարիզում են գտնվում ուսման արդիւնավոր լիդերները— Արշակ Չոպանյան, Պողոս Նուպար փաշա, Ա. Դարբինյան, Թերզիպաշյան, Հրաչ Յերվանդ և մյուսները:

Ըստ յերեսոյթին ամենից անկախ գործողը Ամերիկայի կուսակցութեանն է: Դրա համար ել Փարիզը ամենից շատ ուշադրութեան և դարձնում Ամերիկայի ուսման արձանների «քաղաքական դատարանութեան» վրա՝ Դեռ անցյալ և նախանցյալ տարի Փարիզից Ամերիկա ելին մեկնել հենց այդ նպատակով Արշ. Չոպանյանը և Հրաչ Յերվանդը:

Թե վորքան հաջող կերպով և ընթանում դրանց միասիան այդ յերեսում և նրանից, վոր յերկուսն ել հասնելով Ամերիկա և ծանոթանալով «ամերիկյան միջավայրին» համակերպում են իրենց «կուրս»-ը տեղական պայմաններին և բանեցնում ճիշտ այն լեզուն, ինչ վոր համապատասխանում եր տեղական կազմակերպութեան «կուրս»-ին: Այդ կողմից խիստ ուսանելի յեր Չոպանյանի յիւլյթը սենսատոր Կինդի դեմ: Չնայած նրան, վոր Յեւրոպայի ուսման արձանները տրամադիր ելին Թուրքիայի դեմ նիզակներ շարժող այդ «հայասերին» փառաբանել, Ա. Չոպանյանը յենթարկելով ամերիկահայ ուսման արձանների ազդեցութեանը բռնում և միանգամայն բացասական դիրք Կինդի հանդեպ:

Ընդհանուր այդ ուղիվածից հետո, մենք կարող ենք անցնել ուսման արձան առանձին հատվածների քաղաքականութեան ընդորոշմանը Խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ:

Խորհրդային Հայաստանի հանդեպ ուսման արձան կուսակցութեան դիրքը մեծագույն չափով բացատրվում և անշուշտ ուսման արձանների և դաշնակցականների միջև յեղած թշնամանքով:

Սակայն, միաժամանակ խոշոր և կարելի յե ասել—ամենատառջնակարգ նշանակութեան ունի ան, վոր ուսման արձան տղատակաւ կուսակցութեան հիմնական սոցիալական հենարանը վոչ թե կովկասահայ, այլ գաղութականայ բուրժուազիան է:

Այդ բուրժուազիան յերեւեք կապված չի յեղել տնտեսական շահերով Կովկասի կամ Ռուսիայի հետ: Այդ բուրժուազիան սեփականութեան չի ունեցել Կովկասում և միաժամանակ առանձին տնտեսական ակնկալութեաններ ևս չունի այդտեղ: Բնական

նաբար Հայաստանում կատարված սոցիալական հեղափոխութ-
յունը տնտեսական վոչ մի հարված չհասցնելով արևմտահայ
բուրժուազիային, չեր կարող վերջինի շարքերում ստեղծել այն
ատեղությունն ու թշնամանքը, վոր հատկանշական եր կովկասա-
հայ փախստական բուրժուազիայի համար: Մի չնչին բացառու-
թյուն միայն կազմում եր անգլիահայ բուրժուազիան, վոր հե-
տևելով իր յերկրի բուրժուազիայի քաղաքականությանը՝ կանդ-
նած եր թշնամական, կիսասպասողական տեսակետի վրա:

Կար մի ուրիշ հանգամանք ևս, վոր դրդում եր ռամկավար-
ներին բռնել վորոշ դիրք Պորհրդային Հայաստանի նկատմամբ:
Հայ բալլեիկները ջարդել և ջախջախել էին դաշակցականնե-
րին, այն դաշակցականներին, վորոնք մրցակիցներ լինելով,
նկատելի անբավականություն էին պատճառում գաղութներում
արևմտահայ բուրժուազիային:

Յերրորդ պատճառը այն եր, վոր Պորհրդային Հայաստանը՝
բարեկարգելով յերկրրը, նպաստավոր պայմաններ եր ստեղծում
վորբերի ապահովման և գաղթականական խնդրի լուծման հա-
մար: Թե վորբերը և թե գաղթականները մեծագույն հոգսեր էին
պատճառում ռամկավարներին, ահագին դուստրներ էին կլանում
գաղութահայ հասարակական և բարեգործական հաստատություն-
ներից և իմպերիալիստական պատերազմի ծանր հետևանքների
պատասխանատվությունը բարդում էին ռամկավարների ուսերին:

Պորհրդային Հայաստանի կառավարությունը, ռամկավարնե-
րի տրամաբանությամբ, ազատում եր նրանց բաղմատեսակ այդ
հոգսերից:

Այդ հոգի վրա ևլ կազմակերպվում ե ռամկա-
վարների յուրօրինակ սմենովեխականությունը:

Ընդունելով և ճանաչելով Պորհրդային Հայաստանի իշխա-
նությունը՝ ռամկավարները շեշտում են, վոր այդ իշխանությունը
սովյալ քաղաքական շրջանում միակ փրկարար իշխանությունն և
«հայ ժողովրդի» համար, և վոր շնորհիվ Ռուսիայի ոգնության
Հայաստանը հնարավորություն և ստացել տնտեսապես վերածն-
վելու և վերակենդանանալու:

Պորհրդային իշխանության արտաքին քաղաքականությունը
Խաշտպանելով, ռամկավարները միաժամանակ չեն ծածկում այն,
վոր իրենք սովյալ ժամանակաշրջանը համարում են անցողական
մի ետապ և «մեծ հույսեր» են տաժում, վոր Պորհրդային Հա-
յաստանի կառավարությունը կարողանա «դիմանադիտական ու-

դիներով» իրականացնել Հայաստանի տերրիտորիայի լայնացման «ազգային ծրագիրը»:

Յեկնելով այդ դրուժյուններից՝ ուսմկավար մամուլը իր կողմից կոչ է անում դադութահայ մարմիններին ռժանդակել խորհրդային Հայաստանի տնտեսական վերաշինության գործին:

Բայց ցուցադրելով իր այդ դրական վերաբերմունքը՝ միևնույն ժամանակ մամուլն առաջադրում է իր կողմից խորհրդային Հայաստանի կառավարությանը մի շարք պահանջներ:

Ամենից առաջ խորհրդային Հայաստանից պահանջվում է ազգային քաղաքականության «կիրառում» կուլտուրական շինարարության բնագավառում:

Ապա միաժամանակ «առաջարկվում» է խորհրդային իշխանությանը ավելի մեծ քանակությամբ դադարեցնել ընդունել, և իր վրա վերցնել դադարեցնական խնդրի լուծումը և դադարեցնելու ապահովման գործը:

Յեթև 1921—23-ին այդ վերջին յերկու կետերը չեն լիարժեք դրույթում առանձին սրությամբ, ապա 1924-ից հետո այդ պահանջներն աւելի և աւելի կտրուկ կերպով են սկսում առաջադրվել: Յեւ անհ հենց այդ պահանջների, առանձնապես վերջին կետի առաջադրման ընթացքում ուսմկավար կուսակցությունը սկսում է անցնել աւելի ագրեսիւ քաղաքականության:

Յերբ խորհրդային Հայաստանի կառավարությունը իր կողմից առաջարկում է վերադարձնել արտասահմանյան բարեգործական հիմնարկությունների մոտ կուտակված գումարներն ու կտակները, ուսմկավար-ադատական կուսակցությունը կամ հրաժարվում է կատարել այդ պահանջը կամ եւ լավագոյն դեպքերում մի շարք պայմաններ է առաջադրում իր կողմից և ապա միայն հայտնում իր համաձայնությունը: Այդ կողմից խիստ ուշադրաւ են խերյանների, Սանասարյանների, Կյուլպենկյանի և Մելքոնյանների կտակների պատմությունը: Իր ժամանակ հենց ուսմկավար շրջանից լեղել են անհատներ, վորոնք դատապարտության են յենթարկել ուսմկավարների և Բարեգործական Միության լերկդիմի գործելակերպը խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ: Ամենաբնորոշ այդ կողմից պետք է համարել Կարիկյանի յելույթը ուսմկավար կուսակցության վարիչների դեմ: Յեգիպտոսում Կարիկյանին ձանակցել է «Արև» որակերթի խմբագիր, պ. Հովհ. Հակոբյանը:

Այդ փոքրիկ միջադեպի շուրջը բռնկվում են շատ շուտով և

ուրիշ տարածայնութիւններ ուսմակավարներէ շրջանում:

Ընդունելով Պորրդային Հայաստանի արտաքին քաղաքականութեան ճշտութիւնը՝ ուսմակավարներէ մեծամասնութիւնը շարունակում է վարել Թուրքիայի նկատմամբ իր հին տրաքիցիոն քաղաքականութիւնը:

Հակառակ դրան—Կարիկյանը, Հով. Հակոբյանը, Մեսիայանը պարզորոշ կերպով ընդգծում են, Վոր ազգայնական հին քաղաքականութիւնը Թուրքիայի նկատմամբ չեղել է միանգամայն մահաբեր Թուրքահայերի համար, և Վոր միմիայն խորհրդային իշխանութեան գործելակերպի վճռական կիրառումը կարող է ապահովել հայ աշխատավորականութեան դրութիւնը:

Իրենց համարձակ յեղութիւններ համար այդ յերկու գործիչներն ել յենթարկվում են բնատրանքի ուսմակավար կուսակցութեան կողմից: Կարիկյանը ինքը հեռանում է կուսակցութեան շարքերից, իսկ Հակոբյանն ել հեռացվում է իր պաշտոնից:

Այդ միջադեպը ինքնին արդեն մերկացնում եր ուսմակավարների դասակարգային յեութիւնը:

Ներկայումս այդ բոլորը դառնում է կարծես ավելի և ավելի վորոշ, թեև այժմ ել արտասահմանյան աշխատավորութեան լայնագոյն զանգվածների ճնշման ներքո, ուսմակավար կուսակցութիւնը հանդես է գալիս մասսաներին խաբելու համար, վորպես Պորրդային Հայաստանի բարեկամ:

Մեր ուրվագիծը լրացնելու համար պետք է շեշտենք, Վոր ամերիկահայ ուսմակավարների դիրքը այժմ ել բավական տարբերվում է Յեվրոպայի ուսմակավարների քաղաքականութիւնից:

Բացատրվում է այդ—անշուշտ ամերիկահայ գաղութի սոցիալական լիազմով: Այստեղ բանվորութիւնը մեծագոյն տոկոսն է կազմում հայ բնակչութեան, և այդպես լինելով՝ նա բնականապէս աւելի նկատելի ազդեցութիւն է թողնում և ամերիկահայ կուսակցութիւններէ վարքագծի վրա:

Շատ բնորոշ է այդ կողմից ամերիկահայ ուսմակավարների պաշտոնական օրդան «պայքար»-ի դիրքը Պորրդային Հայաստանի ոոցիալիստական շինարարութեան նկատմամբ:

Շեշտելով այն, Վոր իրենց, ամերիկահայ ուսմակավարներէ համար Պորրդային Հայաստանը նվիրական է, վորպես «հայ ժողովրդի և հայ ազգի» կենտրոնակայր, «Պայքար»-ը հայտարարում է, Վոր ինքը հաշտվում է և կոմունիզմի հետ, քանի Վոր այդ «կոմունիզմը» հնարավորութիւն է տալիս Հայաստանին «պե-

տական միջոցներով» վերաշինել քանդված յերկիրը և բարձրաց-
նել չքավոր աշխատավորության տեսակետից հայ բաղնիկներին «կո-
մունիզմը» խրախուսելի յե, քանի վոր աշխատավորությունը կազ-
մում է Հայաստանի բնակչության զերազանց մեծամասնությունը։
Այդպես և ավարտում իր առաջնորդողը «Պայքար»-ը։

Ինչպես տեսնում ենք՝ հայ սովետականացումը ներկա
պարագայում հանդես է դալիս միանգամայն ուրույն ձևով, վո-
րը հակառակ է մնացյալ ռամկավար որդաններին խիստ վորոշ քա-
ղաքականությանը։ Այսորով ռամկավարների մեջ կարելի յե
նկատել ներկայումս միևնույն շերտավորումը այն տարբերու-
թյամբ միայն, վոր ներկայումս ռամկավարների շրջանում իմ-
պերիալիտական պետությունների հակախորհրդային քաղաքա-
կանության ուժեղացման ազդեցության ներքո՝ հետզհետե սկսում
է ուժեղանալ ազդեստիվ թեւը։ Ավելի քան ակնհայտնի յե, վոր
վաղ թե ուշ այդ թեւի ավելի հետևողական ներկայացուցիչները
սլիտի միասնական բլոկ կազմեն Դաշնակցության հետ, ընդդեմ
Խորհրդային Հայաստանի։ Այդ կողմից խիստ նշանակալից են
Վահան Թեքեյանի, Վահան Մալեդյանի, Արտակ Դարբինյանի և
նման գործիչների «գիվանդիտական» ճիգերը «համադրային»
ընդհանուր կազմակերպության իրագործման ուղղությամբ։ Սկսե-
լով «Խորհրդային Հայաստանի» ճանաչումից՝ հայ բուրժուազիայի
այդ ներկայացուցիչները անցնում են աստիճանաբար դեպի խոր-
հրդային իշխանության բացահայտ թշնամիների ընկեր։

II

«Սովետականների» յերկրորդ խմբին են պատկանում մի
շարք նախկին դաշնակցական գործիչներ—Չալսուլյան, Քաջազ-
նունի, Արշ. Ղազարյան, Բաղդասարյան։ Դրանք բոլորն էլ հան-
եղա են յեկել առանձին բրոշյուրներով։

Ամենահետևողականը և արմատականը այդ հրապարակագիր-
ների շարքում Գր. Չալսուլյանն է։ Նրա դրժույկի վրա մենք
կանգ ենք առել ավելի մանրամասն դեռ յերկու տարի առաջ*)։

Այստեղ հարկավոր ենք համարում շեշտել միայն այն, վոր
Գր. Չալսուլյանը հակառակ իր մնացյալ ընկերակիցներին՝ ան-
համեմատ ավելի սուր կերպով և խարաղանում դաշնակիզմի

*) «Հայ ազգայնականների ուղին» Մոսկվա 1924 թ.

վողջ գործնեյություննը: Նա համենայն դեպս վորոշակի կերպով խարազանման ե յեկեթարկում հայ նացիոնալիստական բոմանտիկան, այլ խոսքով—վոչ միայն նորագույն դաշնակցականների պրակտիկան, այլ նաև դաշնակիզմի վողջ անցյալը: Այլ վերաբերմունք ունեն միանգամայն ֆիացյալ սմենովեխականները: Դրանցից Ա. Ղազարյանը թերևս ամենաբնորոշն է. այդ պատճառով նրա հայացքների քննության վրա անհրաժեշտ է կանգ առնել առանձին:

Ինչ վերաբերվում է Քաջազնունուն, պետք է ասել, վոր նա հանդես ե յեկել բավական մեծ մի գրությամբ, վորը չնայած նրան, վոր գրված ե ուժեղ գրչով, ներկայացնում է իրենից նացիոնալիզմի պաշտպանության մի փորձ:

Ընդունելով Պորրդային Հայաստանի իշխանությունը և քննության յենթարկելով դաշնակցական կառավարության գործնեյությունը, Քաջազնունին կոչ ե անում բոլոր դաշնակցականներին, վար զնել զենքերը և յենթարկվել Պորրդային իշխանությանը:

Բայց այդ բոլորի հետ միասին նա անում է մի շարք այնպիսի հայտարարություններ, վորոնք առանձին բնույթ են տալիս այդ կապիտուլացիային:

Կրկնելով սմենովեխականների սովորական արգումենտներն այն մասին, վոր հայ բալլեիկները փրկել են Հայաստանը, հայ ժողովրդին, «վողջ հայությունը» և շեշտելով այն, վոր միմիայն իրական այդ Հայաստանի վրա հենվելով կարելի յե նոր քայլեր անել դեպի «ազգային» վաղեմի իդեալի վերջնական իրագործումը, Քաջազնունին հայտարարում է, վոր հայ բալլեիկները միևնույն դաշնակցականներն են, վոր բալլեիկները շարունակում են դաշնակցականների գործը, վոր «փրկելով» Հայաստանը՝ իրերի տրամաբանությամբ նրանք պիտի ավելի ևս առաջ ընթանան «ազգային իդեալի իրագործման» ուղիով:

Այդպիսով Քաջազնունին չի կարողանում, կամ ավելի իշտո՛ւմ, չի ցանկանում նկատել այն, վոր Պորրդային Հայաստանը—դասակարգային պետություն է, բանվորների և գյուղացիների պետություն, միջազգայնական կառավարություն: Այլևի ևս համոզիչ դարձնելու համար «ազգային» իր մոտեցումը, նա պնդում է, վոր ի վերջո Պորրդային Հայաստանում կիրառվող կոմունիզմը այնքան ել ֆնասակար չե, վոր Տոլստոյն ել, և ինքը Քաջազնունին ել կոմունիստական «վարդապետության» հետևորդներ են:

Այդպես խառնելով բոլոր հասկացողությունները ի մի, Քաջազնունին աստիճանաբար անցնում ե այն մաքին, վոր «հին» դաշնակցականները, «լավ» դաշնակցականները, Ռոստոմները և Ջավարյանները յեղել են ժողովրդականներ, սոցիալիստներ, և վոր հայ ժողովրդի «գոթախտության» համար պատասխանատու յե վոչ թե Դաշնակցութունը, այլ այդ Դաշնակցության անխոհեմ և «անիմաստ» ղեկավարները, նորագույն դաշնակցականները «Փարիզի» և «Պետերբուրգի» հայկական գաղութների ձայնին հետևող դաշնակցականները:

Ինչպես տեսնում ենք սմենովեխական այդ կոնցեսիան մի ծայրով հանգում ե դեպի Դաշնակցության պաշտպանությանը, դեպի նացիոնալիզմի հիմնավորումը, «հին ուղիների», «հայդուկների» և «վոշիկների» ուղիների պաշտպանությանը:

Նա խարաղանում և քննադատում ե «վատ դաշնակցականներին»—հին Դաշնակցությունը փրկելու համար, քննադատում ե դաշնակցական կուսակցության քաղաքականությունը նորաձև, շտկված և կոկված նեղ նացիոնալիզմի հիմնավորման համար: Յայտուն կերպով աչքի յե դարնում այդ ամենը, յերբ քննության ենք առնում նրա «Հայաստան և Թյուրքիան» վերնադրով գրքույկը:

III

Քաջազնունու այդ գրքույկը գրված ե 1924-ին: Այդտեղ նա հանդես ե գալիս, վորպես ռուսական որիյննտացիայի համոզված կողմնակից: Յելնելով հայ աղգային հին իդեալների իրագործման անհրաժեշտությունից, Քաջազնունին քննադատության ե յենթարկում իր նախկին ընկերոջ Թյուրքֆիլական տեսակետը: Հիմնական այն առարկությունները, վոր բերվում են այդ տեսակետի դեմ այնքան ել բարդ չեն: Այդ արդումենտները հետևյալն են.

1) Թյուրքիան յերբեք հաշվի չպիտի առնի դաշնակցականներին, վորովհետև ռեալական վոչ մի ուժ չեն ներկայացնում դրանք:

2) Թյուրքիան չի հավատում և չի ել հավատա յերբեք դաշնակցականներին:

3) «Յեթե Թյուրքիան կարողացավ խլել ռուսների ձեռքից Դարու, ինչո՞ւ պիտի տա դաշնակցականներին այդ թանգարոժեք ամբությունը (դեռ Վանն ու Մուշը վրան ավելացրած) քանի

վոր Հայաստանն այդ պարագայում պիտի դառնա պատենշ Թյուրքիայի և Ռուսաստանի միջև:

Հետաքրքրական է այն, վոր Քաջաղնունին չի ել ծածկում ամեններն այն, վոր «Ռուսաստան» ասելով նա նկատի ունի վոչ միայն «բալչևիկյան Ռուսաստանը», այլ առհասարակ ամեն մի Ռուսաստան:

Դրա համար ել նա «բալչևիկներ» ասելու փոխարեն հաճախ ասում է—«ռուսներ»:

«Հայաստանի միակ orientation-ը, ասում նա, Ռուսաստանն է: Հայաստանը կարող է ապրել միմիայն Ռուսաստանին կառչած, ուրիշ քաղաքական հեռանկար չունի նա» (եջ 52—53): Մի ուրիշ տեղ, կարծես իր միտքը ավելի կոնկրետ կերպով ընդգծելու համար նա ասում է՝

«... Նախադասելով միլլիական Թյուրքիան բալչևիկյան Ռուսաստանին (կամ Ռուսաստանին ընդհանրապես) ու մերձենալով քեմալական—մուսավաթական—վրացմենչևիկյան բոլոր մը հետ, դու չպիտի կարողանաս մնալ լոյալ Խորհրդային Հայաստանի հանդեպ, սիրաշահես բարեկամներին ու միաժամանակ խույս տաս վտանգավոր քայլերից»... (եջ 46—47):

Մենք արդեն գիտենք, վոր Քաջաղնունին այսորով քաղաքական գոյավիճակը համարում է լոկ ժամանակավոր մի ետապ, մի անհրաժեշտ էկտ, վորի վրա հենվելով և վորից յեղնելով «հայությունը» պիտի կարողանա ամփոփել իր ուժերը գալիք ավելի նպաստավոր շրջանում լուծելու համար «հայկական հարցը»:

Թյուրքական որիյնտացիայի դեմ է նա գլխավորապես հենց այն պատճառով, վոր Թյուրքիան նրա համոզմամբ չի կարող յերբեք ստեղծել այդ հնարավորությունը:

«Թյուրքերի հետ, ասում է նա իր բարեկամին, հասկացողության գալու կամ այդ ուղղությամբ վորեւս փորձ անելու մի սոսկ խոսակցություն սկսելու համար, ամենից առաջ դու պիտի հրաժարվես «Միացյալ Հայաստանից» ու առհասարակ վորեւս հողային պահանջներից, զոհանաս ներկա սահմաններով և մի նոր ստորագրություն ավելացնես Բաթումում, Ալեքսանդրոպոլում ու Ղարսում կնքված դաշնագրերի տակ: Սա պարզ է, այնքան պարզ ու անվիճելի, վոր դու հենց այդտեղից ել ուղղում ես սկսել հայկական «նոր քաղաքականությունը...» (եջ 40):

Կարծում ենք պարզ է, հայ սմենովեթականության հրապամակախոսի հայեցակետը:

Իրապես դրանում դարմանալի վոչինչ չկա: Միննույն տեսակետի վրա յեն կանգնած, ինչպես հայտնի յե մեզ, նաև բոլոր մյուս սմենովեխականները:

Կանգնած լինելով այդ տեսակետի վրա, նրանք միաժամանակ խորհրդային որոյննտացիայի համոզված կողմնակիցներն են, և հակառակ են ամեն տեսակի ավանտյուրիստական ձեռնարկությունների, ամեն տեսակի դավադրությունների և ապստամբությունների:

Քաջազնունու պոլեմիկան իր բարեկամի հետ հետաքրքրական և ի միջի այլոց նաև այն տեսակետից, վոր դրսեվորում և բավական վորոշ կերպով արտասահմանյան դաշնակցականների այսորվա քաղաքական ուղեգիծը:

«Միթե, ասում և նա իր անզուսպ այդ բարեկամին, կուրացել ես այն աստիճանի, վոր չես տեսնում թե ուր ես դնում, ուր պիտի դնաս ճակատադրականորեն, հենց վոր մի անգամ վտաղ դնես այդ նոր ճամբու վրա: Դու շարունակ հավաստիացրել ես, թե պատրաստ ես ամեն կերպ աջակցելու Հայաստանում կատարվող շինարարական աշխատանքներին—թող վոր ռեժիմը բայլընդիկյան լինի—և շատ նեղացել ես, յեթե մեկը կասկածի տակ և առել անկեղծությունդ: Բայց սա ի՞նչ տարրերնակ ձևի աջակցություն է՝ խռովությունների մշտական սպառնալիքի տակ պահել յերկիրը... Շինարարական ի՞նչ աշխատանք կարող և կատարվել ընդհանուր անվստահության մթնոլորտի մեջ: Մարդիկ ի՞նչ սրտով սերմանեն գաշտերը, նորոգեն տներն ու ճանապարհները, մաքրեն առուները, չորացնեն ճահիճները, կարգավորեն դպրոցն ու արհեստանոցը, յեթե յերկրուղ պիտի ունենան թե՛ վաղն և յեթ այդ բոլորը քանդվելու յե ներքին խռովությունների կամ թյուրքական ներխուժման պատճառով» (եջ 45):

Այստեղ յես կարող եմ ընդհատել այդ դիալոգը:

Պատկերը, ինչպես տեսնում ենք, խիստ պարզ և ու վորոշ:

Սկզբունքային տարաձայնություններ չի կարելի դտնել նացիոնալիզմի յերկու ներկայացուցիչների միջև: Վեճը միմիայն գործելակերպի, այսորվա վարքագծի մասին է:

Մեկը, ավելի խելացի և հեռատես նացիոնալիստը՝ զենքերը վար և դնում, խոստովանում և իր պարտությունը և կոչ և անում համակերպվել տիրող պայմաններին, ճանաչել խորհրդային Իշխանությունը, մասնակցել յերկրի տնտեսական շինարարությանը:

Իսկ մյուսը, ավելի անզուսպը՝ չի ցանկանում ընթանալ այդ

ուղիով, շարունակում և նիզակներ շարժել խորհրդային իշխանու-
թյան դեմ, բացորոշ կերպով հայտարարում և, վեր ինքը գալիք
ապստամբություններին և հակախորհրդային ձեռնարկություններին
կողմնակից և. և նույնիսկ ընդգծում և, վեր ավյալ ժամանա-
կաշրջանում այդ բոլորը նա մտադրվում և իրադրժեկ կոթնած
թյուրքիայի ոգնության և աշակցությանը:

Բանավեճը այնքան ել սուր չէ: Ընդհանուր տոնը—զոհնե
Քաջազնունու կողմից—կիսաբարեկամական և, այնինչ այն դրու-
թյունները, վեր նա յև առաջագրում, պահանջում են նրա կող-
մից, իհարկե, ավելի կտրուկ վոճ: Դա ևս բացատրվում և Քա-
ջազնունու ընդհանուր հայեցողությամբ:

Նա շարունակում և մնալ «հին դոտին»—«Միացյալ, անկախ
Հայաստանի» պաշտպան: Նա տենչում և յերազում և «համադ-
դային այդ իզեալի մասին: Նա ապրում և այստեղ ել, նույնիսկ
խորհրդային Հայաստանում, վաղվա այդ նվիրական անուրջնե-
րով: Յեկ յեթե «ճանաչում» և «ընդունում» և անգամ այստեղ
իշխանությունը, բանվորներին և գյուղացիներին հանրապետու-
թյունը—անում և այդ, վորպես հայ բուրժուազիայի ավելի «հե-
ռատես» ներկայացուցիչ, անում և—իր ուժերը առամամանակ հա-
վաքելու նպատակով, ժամանակավոր կայանի մոտ, վորպեսզի
վաղվա որերին կարողանա իրագործված տեսնել նվիրական յև-
րադը «Միացյալ Հայաստանի» մասին:

«ՆՈՐ» ԹԵ՞ ՀԻՆ ԴԻՐՔԵՐ

Հայկական «սմենովեխականների» շարքերում խիստ ուշագրավ դեմքեր են Պարսկաստանում հրատարակվող «Նոր Գաղափար» հանդեսի յերկու աշխատակիցները—պ.պ. Բաղդասարյանը և Ար. Ղազարյանը:

Յերկու գործիչներն էլ հանդես են յեկել դեռ 1925-ին, վորպես «խորհրդային իշխանության» համոզված կողմակիցներ: Յեվ այսօր ել—յերկու այդ հրապարակագիրները կանգնած են հայկական սմենովեխականության պլատֆորմի հիմնական դիրքերի վրա:

Ընդհանուր առմամբ Բաղդասարյանի և Ղազարյանի պաշտպանած այդ պլատֆորմը ներկայացնում և իրենից ուսուսական սմենովեխական հոսանքի հայկական վարիանտը:

Ընդունելով «խորհրդային վարչաձևը», Ս. Բաղդասարյանը և Ա. Ղազարյանը կարծես դիտավորությամբ վոչ մի խոսք չեն ասում խորհրդային իշխանության տնտեսական պատվանդանի մասին: «Սոցիալիզմից» նրանք խորշում են այնքան, վոր խոստովում են նույնիսկ վորևե տեղ գործածել այդ խոսքը:

Ավելի քան վորոշ և նաև այն, վոր «խորհրդային իշխանության» էլ մոտենում են դրանք իրենց ուրույն՝ «ազգային» և «ապաղասակարգային» տեսակետից:

Յեվ ահա յեկնելով հենց այդ հիմնակետից՝ հայկական սմենովեխականները—«խորհրդային Հայաստան» ել համարում են «հայ ազգի» պետութուն: Դրա համար ել քննադատության յենթաբերկելով դաշնակցականների քաղաքականութունը՝ «խորհրդային Հայաստան»-ի այդ «բարեկամները» մոտենում են «նոր իշխանության» ազգայնական վորոշ ակնկալություններով:

Ահա ազգայնական նորաձև այդ ակնկալություններն ել

ընտրուում են հայ սամնովեխականներին, և կազմում են նրանց «դավանած» հայեցողության տիպիքական կողմը:

Ի վերջո հայկական սամնովեխականության խակական վոգին ցուցադրվում է հենց այդ ձևով: Փուլթ չէ ամենևին, վոր հաճախ նա պարուրվում է ընդհանուր և առաձգական պարբերությունների բավական խիտ ցանցով: Ուշագիշտ ընթերցողի համար այնքան էլ դժվար չի լինի քանդել այդ ցանցի թելերը և մերկացնել հայ նորագույն նացիոնալիզմի խակական «զեմքը»:

I

Կանգ առնենք ամենից առաջ Բաղդասարյանի հոդվածի վրա*):

Դա—բավական հետաքրքրական մի տեսություն է:

Հեղինակը, ըստ յերևութին, հետևել և մեծագույն ուշադրությամբ խորհրդային Հայաստանի կյանքին և զրականությունը: Փաստերի և դեպքերի նկարագրության ժամանակ նա աշխատում է լինել «ըջեկտիվ», թեև չի կարողանում ծածկել իր առանձին վերաբերմունքը դեպի նկարագրված դեպքերը: Չի կարելի համենայն դեպս ծածկել այն, վոր սովորական հայ սամնովեխականների մեջ Բաղդասարյանը կարծես «ամենաանկեղծն» է և ամենահետևողականը:

Հետևողական է նա այն տեսակետից, վոր չի հրաժարվում իր աղայնական աշխարհայեցողությունից և բացորոշ կերպով հայտարարում է, վոր «խորհրդային Հայաստանն» էլ մոռենում է հայկական մեսսիանիզմի տեսակետից:

... Կոմունիստները փրկել են հայությունը, նրանք կառուցում են յերկիրը, և կառուցում են լավ ու կանոնավոր կերպով: Հետևաբար անհրաժեշտ է ողնել մեծամասնականների բոլոր այն ձեռնարկություններին, վորոնք ավելի թափ են տալիս «հայ ժողովրդի տնտեսական և կուլտուրական վերածնությունը»:

Յես պատմում եմ իմ խոսքերով, ի հարկե, Ս. Բաղդասարյանի ընդարձակ հոդվածի հիմնական միտքը:

Դրանումն է կայանում նրա արծարծած «իմաստասիրությունը»:

Դա—«խելքի յեկած», «անցյալի դառն վորձերից հետո»

*) Այդ հոդվածը լույս է տեսել նաև առանձին հրատարակությամբ, 1927-ին Թավրիզում:

սթափված» և այժմ արդեն ուշադիր և հեռանկատ հայ բուրժուական մտավորականի մոտեցումն է, վորը շատ լավ գիտե, վոր պատմության անիմն անհնարին է այլևս ծուխ, և վոր «հայ ժողովրդի» մնացած բեկորներին համար այսուհետև ամենալավ քաղաքականությունը—համակերպման քաղաքականությունն է:

Դա—նորադույն բուրժուազիայի դադափարախոսությունն է, նրա «նոր խոսքը»:

Ս. Բաղդասարյանը պատկանում է հայ նացիոնալիստ մտավորականության այն դեմքերին շարքին, վորոնք հենց այդ հեռանկատ համակերպման մրջյոցով ցանկանում են նորից վերականգնել նացիոնալիզմի խախտված դիրքերը և մասնակից դառնալ յերկրի «շինարարաբական» աշխատանքներին այն չափով և այնքան միայն, վորչափ այդ կարող կլինի նպաստել «հին դատի» կատարմանը: Իսկ «հին դատ» ասելով Բաղդասարյանը նկատի ունի հայկական մեսսիանականների պրոպագանդը—«վեց վերայեթների» մասին:

Այդպես լինելով, Ս. Բաղդասարյանը, մեր կարծիքով, տարբերվում է սմենովելյան հոսանքի բոլոր մյուս ներկայացուցիչներից, առաջին հերթին, նրանով, վոր չի ծածկում վոչ մեկ փաստ և չի խնայում քննական վոչ մի խոսք դաշնակցական կառավարության բնորոշման և խարազանման համար: Այդ կողմից շատ հետաքրքրական է նրա աշխատության յերկրորդ գլուխը («Հայաստանն ինչպես խորհրդայնացավ»):

«Յերբ Յերևանում, պատմում է նա, լուր է ստացվում նոյեմբեր 29-ի հեղափոխական կոմիտեյի կազմակերպման մասին (այդ մասին հեռագրում է դաշնակցական ղորամասերի հրամանատար Սեպուհը Դիլիջանից), դաշնակցական պարլամենտական ֆրակցիան, նույն օրը, նոյեմբեր 29-ի յերեկոյան, պարլամենտի շենքում ժողով գումարից, ուր հրավիրված էին, բացի ֆրակցիայի անդամներից, նաև կառավարություն, կուսակցական մարմինների (կենտրոնական ու քաղաքային մարմինների) անդամները և պատասխանատու կուսակցական ընկերները»^{*)}:

Ժողովում քննությունն է առնվում մեծամասնականների Գարվանսարա մոնելու և Լեզրանի հետ բանակցություններ վարելու հարցը:

... «Վերոհիշյալ ժողովում, շարունակում է Ս. Բաղդասարյանը, մանրամասն քննություն առնվեց ստեղծված կացությունը»:

^{*)} «Նոր Գաղափար», էջ 302. Թավրիզ, 1927 թ. գերբ 1.

ներ: Մեկ կողմաց, տաճիկների հետ դեռ վերջնական հաշտության դաշն չեր կնքված, իսկ մյուս կողմից, մեծամասնականների հետ համաձայնության չգալու դեպքում, նոր պատերազմի առաջ ելին կանգնելու Պետք եր ընտրել յերկուսից մեկը: Բոլորի համար արդեն պազ եր, վոր հայ զինվորը, լավ ե ասել՝ հայ ժողովուրդը, ոռւսների դմ չեր կովելու: Հայ ժողովուրդը ոռւս ժողովրդին սիրում եր և փրկության հույս՝ միայն նրա վրա յեր դնում:

Ապա նկարագրելով այդ ժողովի վիճաբանությունները, Ս. Բաղդասարյանը նկատում ե.

«... Մի պարզ յեզրակացություն կարող ենք հանել, յեթե մինչև իսկ յերկիրը կամովին չհանձնեյին, այն անցնելու յեր մեծամասնականներին: Ուրեմն յերկիրը մեծամասնականներին հանձնելու մեջ վոչ թե դեր ե կատարել Դաշնակցության բարի կամքը, այլ այն ժամանակ ստեղծված պայմանները, մի կողմից, բյուրո-կառավարության առաջացրած վհատ տրամադրությունը՝ մյուս կողմից,—իսկ ժողովրդի ոռւսասիրությունն ել յերբորդ կողմից»:

«Խորհրդայնացումը Հայաստանի համար փրկության. միակ յեղքն եր»:

Ս. Բ-ն մոռացել ե ավելացնել այն, վոր այդ խորհրդայնացման ամենավճռական կողմնակիցն եր ապստամբ ժողովուրդը, վորը բուն Յերևանում արդեն պատրաստ եր վոտքի յեկնել և միանալ ԽՍՀՄ-ի յեկող հեղափոխական ղորամասերին: Ահա հենց դրա հետևանքն ե և դաշնակների «խաղաղասիրությունը»:

Դառնալով Խորհրդային Հանրապետության ներկայացուցչի՝ ընկ. Լեզրանի քաղաքականությանը, Ս. Բաղդասարյանը գտնում ե, վոր Լեզրանը կարող եր աղատորեն վոչ մեկ համաձայնություն չկնքել: Սակայն կնքելով այն, նա «աչքի առաջ ե ունեցել հայ ժողովրդի ֆիզիքական գոյության շահը: Յեթե այդ մոմենտին Լեզրանը նման համաձայնություն չկնքեր, կարող եր պատահել, վոր դաշնակցական ղեկավարները ծայրահեղ քայլերի դիմեյին և իդուր տեղը ժողովրդի արյունը հոսեցնեյին, չնայելով, վոր դրանով վոչինչ չպիտի կարողանային շահել»... (եջ 306—307) Դաշնակցականները ժամանակ շահելու և իրենց դիրքերն ամրացնելու նպատակով ոգտագործում են Լեզրանի այդորինակ վերաբերմունքը և նոր խորհրդային կառավարության առաջն առնելու

համար կադմուս են (թեև դա է՝ ապորինի յեր է՝ ուշացած մի ձեռնարկություն) «Ռազմա-Հեղափոխական կոմիտե», վորի մեջ պիտի մտնեյին 5 կոմունիստներ և յերկու անգամ ել «ձախ դաշնակցականների խմբակից»։ Խաբեբայական այդ մախինացիան անցկացնելու համար դաշնակցականները Տերտեբյանին և Դրոյին մկրտել եյին «ձախ» անունով... «Ձախ դաշնակցականներ եյին հրապարակ դրել և այդ ձախերի ներկայացուցիչներն եյին Դրոն և Համբարձում Տերտեբյանը, վորն ավելի քան ծիծաղելի պետք և համարել» (308)։ Ս. Բաղդասարյանի այդ վորակումը շատ տեղին և, վորովհետև այժմ ել պատահում են միամիտներ, վորոնք հավատ են ընծայում «ձախ» ֆուադանորով շղարշված ամենավորոշ դաշնակների խոսքերին։ «Ձախ» դաշնակները սովորաբար հանդես են յեկել դաշնակցականների անկման որերին, և իրենց յեկութներով ծածկել են նահանջող նացիոնալիստական բանակի շարքերը։

Այժմ ել դաշնակցական բանակը դառնում է այդ վիճակում։ Գտնվելով այդպիսի կացության մեջ, նա այժմ ել չի հրաժարվել իր սովորական և այնքան ծանոթ ստրատեգիքական մանյովրներից։ Մասսաներին խաբելու համար նա ներկվում է մերթ կեղծ դեմոկրատական, մերթ կեղծ սոցիալիստական գույներով։ Ավելի հեռատես դաշնակներն այդ մանյովրները խորացնելու նպատակով մի քանի կետերում նահանջում են... և ահա այդտեհ և, վոր հայկական սմենովիստությունը դառնում է որեկտիվորեն վտանգավոր հոսանք, ասում ենք որքեկտիվորեն, վորովհետև ամենին չենք կասկածում, վոր իրենց սուբյեկտիվ կամեցողությամբ «նոր դիրքերի» կողմնակիցներից շատերը թերևս անկեղծորեն Դաշնակցության և հին ուղիների դեմ են։

Յեթե մի յերեք, չորս տարի առաջ հնարավոր եր սմենովիստությունը համարել քիչ շատե «դրական» յերևույթ—այժմ այլևս անհնարին է անել այդ։ Այժմ մենք կարող ենք և իրավունք ունենք Խորհրդային Հանրապետության իսկական և անկեղծ բարեկամներից պահանջել ավելի վճռական և կտրուկ խոսքեր։

Զի կարելի այսօր կանգնել յերեկվա պայմաններում շեղոված կետի վրա, այն ժամանակ, յերբ միևնույն այդ կետի վրա յեն կանգնել նույնիսկ մեր հակառակորդները։

Կարիք կամ արդյոք այժմ հաստատելու և ապացուցելու, վոր խորհրդային իշխանությունն իրապես փրկել և Հայաստանի բան-

վորներին և գյուղացիներին, վոր Խորհրդային Միությունն իրական ոգնությունն է տալիս Հայաստանին, վոր մեր զգալի եեֆիցիտը միշտ ծածկում ենք Միության ոգնությամբ, վոր մեզ մոտ գոյություն ունի իսկական խաղաղություն, և վոր Խորհրդային Հայաստանի տնտեսական կյանքն որ ըստ որի բարձրանում է... Այդ բոլորն ակսիոմաներ են, շատ պարզ և շատ տարբական ճշմարտություններ, վորոնք արտահայտվում են նույնիսկ բուրժուական բանակին հարող ստար և հայ մտավորականների կողմից: Ամենին կարիք չկա նաև ապացուցելու, վոր հակառակ այդ բոլորին, միջադրային իմպերիալիստները քանզի են Հայաստանը և կոտորածի մատնել նրա ընակչությանը, վոր այդ ուղղությամբ նրանց աջակցել են հայ զաշնակներն իրենց տխմար և ավանդուրիստական գործելակերպով, վոր իրենց յեռամյա գործնելության ընթացքում զաշնակները չեն կարողացել վոչ մի դրական գործ ձեռնարկել ժողովրդական տնտեսության բնագավառում և բավականացել են միմիայն սպառողական ընույթ կրող ուղեբացիաներով:

Այդ բոլորը դարձյալ ակսիոմաներ են, վորոնք հաստատված են հենց աղդայնական, հենց զաշնակցական գործիչների կողմից:

Կրկնել և ապացուցել այդ բոլորն այժմ ու բավականանալ միմիայն դրանով—քիչ է:

Դրա համար ել մենք նրանցից, վորոնք կանգ են առել «նոր դիրքերի» վրա, այսուհետև պահանջում ենք ավելի վճռական դործ, ավելի կարուկ խոսքեր, ավելի հետևողական պայքար հայ նացիոնալիզմի դեմ:

Հակառակ պարագայում—«նոր դիրքերի» քաղաքականությունը կարող է նմանվել Ս. Բ-ի կողմից հիշված «ձախ զաշնակների» գործելակերպին, կարող է ստեղծել նոր մի հենարան մեռնող նացիոնալիզմի համար, կառուցել կամուրջ խորհրդային հասարակականության և նացիոնալիստական բանակի միջև:

Ահա ինչու ասացինք, վոր «նոր դիրքերի» հետևողների առջ դիրքը կարող է ոբյեկտիվորեն ստեղծել նորաձև մի նացիոնալիզմ...

Շատ հեռուն չգնալու համար մենք կանգ կառնենք «նոր Գաղափար»-ի խմբագրի յերկու հոդվածների վրա: Մինչև այժմ ել Ա. Ղադարյանը, չգիտենք ինչու, խոսում է հայ սպիտակ գվարդիականների հետ ինչ վոր առանձին լեզվով և բարեկամական տոնով:

Շատ բնորոշ և այդ կողմից նրա «Գաղութահայ խնդիրներ» հոդվածը։ Այդտեղ խոսելով ուսման վարձերի և դաշնակիների մասին, Ա. Ղազարյանը վերադառնում է Դաշնակցությանը վերաբերող «աշխատավորական» կազմակերպությունը։ Մեզ այդ դարձանքում է։ Յեթն խոսքը խաբված այն շերտերի մասին է, վերոնշյալ կուրորեն հավատ ընծայելով դաշնակիների փառուն խոսքերին՝ հետևում են դրանց, պետք է ասել, վեր աղյուսի խաբված աշխատավորների հենարան՝ «ուսման վարձ կուսակցություն»-ն էլ ունի։ յաղաքական կուսակցության սոցիալական բնույթը բնորոշելիս մենք այդպիսի մոմենտներով չենք կարող ղեկավարվել։ Վերջինս էլ է ունեցել «աշխատավոր» յերկրպագուներ, բայց դրանով հո նա չի դառնել «աշխատավորության իդեոլոգ»։

Ըստ ետևյալի, Դաշնակցությանն էլ, ուսման վարձ կուսակցությունն էլ բուրժուական կազմակերպություններ են։ Յեթն այդպիսի լինելով յերկուսն էլ բոլոր յերկրպագուի ուրիշ բուրժուական կուսակցությունների նման ձգտում են խաբել բանավորներին և գյուղացիներին, և իրենց հետևից քարշ առնել «աշխատավորության» միամիտ և անգիտակից շերտերը։

Յեթնելով իր հիմնական վերադառնալից՝ Ա. Ղազարյանն անսով է համապատասխան յեղրակացություն ևս։ «Դաշնակցություն»-ը նա համարում է վոչ այնքան վտանգավոր, վորքան ուսման վարձներին։

Յեթն այդ թեղն ապացուցելու համար Ա. Ղազարյանը մի շարք ցիտատներ է բերում ուսման վարձ թերթերից և ապա ավելացնում կոմունիստներին դեմ ուղղված մի հոդվածից հանված կտորից հետո. «Ավելի բիրտ հակադրություն քան արել են ուսման վարձերը կոմունիստական սկզբունքներին, հազիվ թե Դաշնակցությունն արած լինի» (եթ 373)։ Յեթն ապա միևնույն ձևով իր ամբողջ հոդվածի ընթացքում Ա. Ղազարյանը լուրջ ուղղա կցակա ներքին մասին, խարաղանում է ամենամեծ խիզախությամբ «խորամանկ ուսման վարձերին»։

Այն, վոր ուսման վարձերը «խորամանկ» են—այդ մենք գիտենք ի հարկի։ Այն, վոր ուսման վարձ կուսակցությունը—արեւմտահայ բուրժուազիայի կազմակերպություն լինելով, չի կարող խորհրդային իշխանության անկեղծ բարեկամ համարվել—այդ էլ հայտնի յե մեզ։

Մակայն մեզ հայտնի յե նաև այն, վոր վորպես «արեւմտահայ» բուրժուազիայի կազմակերպություն, նա մերթ ընդ մերթ

վարել և վարում ե Դաշնակցությունից տարրեր գործեկալերու։ Ռամկավար կուսակցության վորոշ խմբակներ անմիջական շահեր չունենալով Պորհրդային Հայաստանում՝ վարում են միևնույն գործեկալեբար, ինչ վոր ամենովեխովյան հոսանքի հարող գործիչները։ Դրա համար ել այն չափով, վորչափ «անկեղծ» են Քաղաքնունին, Ա. Ղազարյանը, Զալիսուշյանը, կարելի յե անկեղծ համարել և ալդ ուսմկավար գործիչներին։

Դրանով ենք բացատրում մենք մասնավորապես այն, վոր ուսմկավարները, վորոնք վոչինչ չեն կորցրել «Պ. Հ.»-ում—տարբեր դիծ են վարում, քան դաշնակները։ Պարեքայություն կլինել ժխտել այդ։ Մեր ձեռքին են այժմ Ամերիկայում հրատարակվող «Պայքար»ը և Յեգիպտոսի «Արե»-ը։ Այնտեղ տրվում ե տրադիցիոն հայ նացիոնալիզմի շատ սուր և կտրուկ քննադատություն, ալիլի կտրուկ, քան տալիս են Ա. Ղազարյանը կամ Քաղաքնունին։ Յեվ մենք չենք կասկածում ամենեին, վոր Հակորյանը, Մեխայանը կամ Քաբակչյանը կոմունիստ չլինելով հանդերձ, միանգամայն անկեղծ կերպով կովում են Պորհրդային Հայաստանի դեմ ուղղված ամեն մի ավանայութիլի դեմ։

Ահա ինչու Ա. Ղազարյանի այնքան կտրուկ վորակումը համարում ենք չափազանց հապճեպ։

Մենք միամիտ չենք, գիտենք վոր ուսմկավար կուսակցությունը, բուրժուական կուսակցություն լինելով դիմում ե բուրժուական կազմակերպություններին հատուկ բոլոր սովորական մեթոդներին, գիտենք, վոր նա ցանկանում ե կեղծ խոսքերով մոտենալ մասսաներին և այլն։ Բայց այդ բանն անում են բոլոր բուրժուական հոսանքները և ալիլի ևս մեծ չափով նույն գործը կատարում են դաշնակցականները։

Ինչ վերաբերվում ե նրան, թե ով ե ալիլի «վտանգավոր»—այդ խնդրին յերկու պատասխան չի կարող լինել։

Դաշնակցությունը ուսասան այ բուրժուադիայի և այդ բուրժուադիային ծառայող մտավորականության կազմակերպությունն ե։

Յեվ դրա համար ել հայ կապիտալի այդ կուսակցությունը չի կարող յերբեք «խաղաղ» նստել արտասահմանում։ Զի կարող «խաղաղ մնալ, վորովհետե ցանկանում ե իր հին տնտեսական և քաղաքական դիրքերն ստանձնել, ձեռք բերել Բազլի հանքերը, խանութները, Բագվի և Թիֆլիսի շենքերը, նախարարական պաշտոնները...

Յեւ յերբ Ա. Ղազարյանը լռելով այդ բոլորի մասին և յեկեկով Դաշնակցութեան աշխատավորական ելության վորակումից՝ իր քննադատութիւնն ուղղում և դաշնակցականների համար այնքան ատելի ուսման վարձերի (վորովհետեւ այդ ուսման վարձերն են դաշնակցների մրցակիցները դադարեցնում) դեմ, մենք ստիպւած ենք ասել՝ Մի քիչ ավելի դանդաղ... հարգելի Ղազարյան: Թույլ տվեք մեզ կատարել ուսման վարձերի քննադատութեան գործը: Իդուր եք կարծում, թե այնքան «միտամիտ» ենք: Մենք շատ լավ ճանաչում ենք և «անկեղծ» և «կեղծավոր» բարեկամներին: Մենք առիթ ենք ունեցել և կունենանք ել դեռ քննադատելու ուսման վարձերին: Իսկ դուք, ավելի լավ կլինի—ուղղեք ձեր քննադատութիւնը Դաշնակցութեան դեմ, վորոնց, ինչպէս ինքներդ եք ասում, շատ լավ եք ճանաչում: Բարի յեղեք ուրեմն ավելի կտրուկ և հստակ ուղղութիւն տալ ձեր պայքարին, վորպէսզի վոչ վոք իրավունք չունենա ասելու, վոր ուսման վարձերի դեմ կենտրոնացնելով պայքարը՝ դուք ծածկում եք ձեր ունիւն և դրական վերաբերմունքը դեպի դաշնակիցներ:

II

Այդպիսի «թշուր» կարծիք կարող և ստեղծել Ա. Ղազարյանի մասին, վորովհետեւ նրա յերկրորդ հոգւածը բավականապէս նշուած և տալիս մի քանի կարեւոր յեղրակացութիւնների համար:

Ամենից տարրինակը հենց այն «քնքուշ» և «քաղցր» տոնն ե, վոր առանձին յնսանդով գործածում և Ա. Ղազարյանն իր նախկին ընկերակիցների նկատմամբ:

«Կորրեկտութիւնը» լավ բան ե, իհարկե, բայց վորոշ սահմաններում: Յերբ այդ «կորրեկտութիւնը» գործադրվում և անձնական ընդլիճ կրող հարաբերութիւնների և վոչ թե հասարակական-քաղաքական հրատապ խնդիրների սուր բաղխումների ժամանակ: Սուրը բարձրացնողի դեմ չի կարելի պայքարել կեղծ բարոյական ժեստերով կամ խորհրդածութիւններով: Դաշնակցական «հալտնի գործիչ» Ա. Արշակունուն (Ա. Հովհաննիսյան) որինակ, Ա. Ղազարյանը շարունակ կոմպլիմենտներ ե ասում: Զգիտե՛ք ինչո՞ւ նա հիշեցնում ե, վոր Արշակունին յեղել է՝ Բազմի դաշնակցական համեստ գործիչ, հայ ուսուցչական անդաստա-

նի ժրաջան անդամներից մեկը, վորը հանրապետական Հայաստանի որոք դարձավ նախ՝ յերկրագործության նախարար, ապա՝ դինվորական»...

«Ա. Հովհաննիսյանը, շարունակում և մեր բարենդգի հրապարակախոսը, յեղած և այն համեստ և անմոռնչ աշխատավորներից, վորոնք անձից ավելի՝ գործն են սիրել, բայց վոր գլխավորն և, իրենց աշխատանքի ընթացքում ժողովուրդն ու հայրենիքը միշտ ևլ բարձր են դասել կուսակցությունից (Շնորհադար», Եջ 225):

Մենք չենք կարողանում հասկանալ արտասովոր այդ սենյատիմենտալիզմի պատճառները: Ո՞ւմ համար են ասվում տաղտուկ այդ լամենտացիաները, զում են պետք Ա. Ղազարյանի «անձնական կարծիքները» Պետրոսի կամ Կիրակոսի մասին այն մոմենտին, յերբ ասպարեզի վրա յեն դրված վոչ թե անձնական, այլ հասարակական խնդիրներ:

Ինչհամե և խնդիրը:

Կամ արդոք սկզբունքային խոշոր վեճ Ա. Ղազարյանի և Արշակունիների մեջ թե՞ վոչ: Յերկուսից մեկը, կամ Ա. Ղազարյանը մինչև այժմ ևլ չի կարողացել ազատագրել իր հոգին հին տրագիցիաներից: Դա, իհարկե, կարող և բացատրել, թե ինչու յե նա դիմում պոլեմիկայի յուրորինակ ձեռն: Կամ ևլի Ա. Ղազարյանը կտրականապես դատապարտում և հայ ազգայնական ավանտյուրիստների, Արշակունիների ու նմանների հակաժողովրդական ու ոհակցիոն քաղաքականությունը, և խկապես «հրաժարվում» և նրանցից, ինչպես ինքն և հավատացնում (Եջ 227): Այդ պարագայում միանգամայն ավելու դ են լիբիքական զեղումներն այն մարդկանց հասցեյին, վորոնք այնքան մեծ ֆլամաներ են հասցրել հայ ժողովրդին, վորոնք ծառայել են ցարիզմին և իմպերիալիզմին, խաբել են բանվորներին և գյուղացիներին և իրենց խելառ գործելակերպով ոժանդակել վոզլ թյուրքահայաստանի ավերին ու մեկ միլիոնից ավելի ժողովրդի կոտորածին:

Ավելորդ են և տարորինակ «բարեկամական» շուայլ այդ եպիտետները թեկուզ հենց նրա համար, վոր այդ մակդիրները նվիրում են այն մարդկանց, վորոնք այսոր ևլ շարունակում են իրենց մշտական խելավորույս քաղաքականությունը: Ա. Ղազարյանին ևս շատ լավ հայտնի յե այն, վոր «անմոռնչ» այդ գործիչները մինչև այժմ ևլ զլանում են կատարել իրենց ամենատարրական պարտականությունը՝ ներկայացնել վերջապես վորեն

մի հաշվետվութիւն դադութներէց ստացած բաղմամբիւն զու-
մարներէ և Հայաստանից զալթած հարստութիւններէ մասին:

Միթէ Ա. Ղաղարյանն այդ բոլորը չգիտնէ, Միթէ նա չգիտնէ,
վոր Վրացյանները, Զիլինդարյանները և Արշակունիները նոր ա-
վանտյուրաներ են պատրաստում Սիրիայում և ոգտագործելով
անապահով գաղթականների ծանր դրութիւնը՝ նորից «թնդա-
նութային միա» են պատրաստում իտալական, անգլիական և այլ
իմպերիալիստների համար:

Յեթե այդ բոլորը հայտնի չեն նրան (իսկ այդ մասին գրում
են իրենց դաշնակներն իրենց թերթերում), ինչո՞ւ մոռանում ե
նա այն, վոր այժմ և հենց այսօր, նա պարտավոր ե ավելի պարզ
դիրք գրավել, մի կողմ նետել «անձնական» դիտողութիւնները,
և մի անգամ ընդմիշտ հիշել, վոր ամեն մի ծուռ թեքում կարող
ե կորստաբեր հետեւանքներ ունենալ հայ ժողովրդի այն բեկոր-
ների համար, վորոնք գտնվում են Արարիայում, Սիրիայում և
արևելյան ուրիշ յերկրներում:

Այդ հարցերը մենք դնում ենք միմիայն նրա համար, վոր
արդեն մի քանի անգամ նկատել ենք անտեղի վարանում Ա.
Ղաղարյանի և նրա նման մտածող «սմենովեթականների» մոտ:
Ա. Ղաղարյանը կարծես իր «դարձը» համարում ե ինչվոր «սայ-
թաքում» և ճշնում ե արդարացիել իր «հավատաւրացութիւնը»:

Թո՞ղ ուրեմն թույլատրվի մեզ ասելու, վոր անբնական այդ
գործելակերպը «անհարմար» կացութիւն մեջ ե դնում ամե-
նից առաջ հենց իրեն՝ Ա. Ղաղարյանին: Ավելի ևս համոզվում ենք
դրանում, յերբ անցնում ենք Ա. Ղաղարյանի հոգվածի յերկրորդ
գլխի քննութիւնը: Այդ գլուխը կրում ե շատ բնորոշ մի վերնա-
գիր.— «Ո՞վ ե դավաճանը»:

Ա. Ղաղարյանը չափազանց վիրավորվել ե, վոր դաշնակցա-
կաններն իրեն անվանել են «հավատաւրաց» և «դավաճան»: Յեւ
ահա փոխարեն քարկոծելու դաշնակիղմի ուղիները, փոխարեն
մերկացնելու հայ կապիտալի ռադմական կադմակերպութիւն բե-
ակցիոն բնութիւնը, նա մի կողմից սահմանափակվում ե «դաշնակ
դեկավարների» քննադատութիւնով, իսկ մյուս կողմից ել աշխա-
տում ե ամեն կերպ ապացուցել, վոր ինքը մնացել ե «հին դաշ-
նակցական», և վոր իր նոր «գաղափարախոսութիւնը» մշակել ե
դեկավարվելով «հին ուխտի» պահանջներով:

Կանգ առնենք այժմ այդ կողմի վրա: Այս պարագայում ան-
հրաժեշտ ե հատուկ և վորոշ պարզութիւն:

Նախ մեկ ցիտաա Ա. Ղազարյանի հոգվածից. «... Ձե՞ վոր իմ բռնած գիծը, ասում ե նա, հայտնի յեր շատ շատերին, Ղազարյանը չէ՞ վոր իմ տունը ոթեան յեր բոլոր նրանց համար, վորոնք Թավրիզից գալիս անցնում էին արտասահման (ինչ կարիք կա այդ ասելու, պ. Ղազարյան, ինչո՞ւ չեք այնքան կրկնում, մի՞թե չեք ըմբռնում, վոր զավեշտական դրության միջ եք գնում ձեզ, Ա. Կ.) և յես վոչ միայն չեյի Թազցնում այդ մասին, այլև կարգում էյի ձեռագիր գրվածքս (ինչո՞ւ չեք արդարանում, պ. Ա. Ղազարյան, միթե՞ վատ բան եք կատարել), վոր տպագրեցի «Ազատության ուղին և հայի քաղաքական վարձապիծը» վերտառությամբ և ուղարկեցի Դաշնակցության Խորհրդին ընդհանուր ժողովի գիվանին, մի ընդարձակ ձեռագիր բացատրականով, վորը հետագայում նույնպես տպագրեցի «Մոմենտը պահանջում ե» վերտառությամբ:

Այնպես վոր իմ «հավատուրացության» մասին շատերդ գիտեյիք դեռևս 1923 թվականից: Այդ մասին գիտեն նիկ. Ալբալյանը, բժ. Համո Ռանջանյանը, եսերներ Արշ. Խոնդկարյանը՝ Վահան Միրախորյանը, Արտակարգ դատաբանի անդամ Լևոն Թադևոսյանը, վորին Ղազվին յեղած ժամանակ, դանդատվել եր տեղի դաշնակցության յենթակմիտեն և ասել թե՛ «պիտի արգելի բժշկին, վոր չտպագրի իր գրքուկը, այլապես պարսկահայ ընկերների վրա քայքայիչ ազդեցութուն կունենա», ու յերր Պապաշան (!!! միանգամայն անաեղի յե այդ ինտիմ տոնը) հետաքրքրվեց և կարդացի գրվածքիս վերջին գլուխը, ուր ամփոփված ե իմ «հավատուրացութունս» (չակերտների մեջ), նա բացի ասաց՝ «յես համաձայն եմ հետդ, Արշակ, և բաժանում եմ անձամբ տեսակետդ, բայց դա պիտի կատարվի կուսակցության խողովակով» և այլն (եջ 228): Դա շատ բնորոշ մի խոստովանութուն ե: Ինչպես տեսնում ենք, Ա. Ղազարյանը այդտեղ շատ պարզ շեշտում ե, վոր ինքը գործել և վորպես դաշնակցական և նույնիսկ ունեցել խոր համոզում, վոր իր նոր ուսական որիյինտացիան կարող և ընդունվել դաշնակցության ընդհանուր ժողովի կողմից եւ «... իմ «հավատուրացության» մասին գիտեր նաև ինքը Արշակ Հովհաննիսյանը («անմոռն») զինվորական նախարարը), սակայն իմանալով հանդերձ, նա բաժանվեց ինձանից շատ սիրով (!) ինչպես և մյուսները, նույնիսկ մի քանի սրտալից նամակներ ել գրեցին Բեյրութից և այլ վայրերից»... Այդ Արշակ Հովհաննիսյանը իր նամակներից մեկում հիշեցրել եր ի

միջի ալոց այն մասին, վոր «Քաջադնունուն հալից գցել են»։ «Ակնարկը, ասում է Ա. Ղազարյանը, պարզ է, ինձ ևս հալից կղցնեմ, յեթե համարձակվեմ ձեռագիրս տալագրել... և 10-րդ ընդհանուր ժողովը «ինձ հալից գցեց», իր 30 տարվա ընկերովը կուսակցության շարքերից վտարեց... և ինչհետև, վորովհետև յես հայ ժողովրդի շահերը բարձր դասեցի կուսակցության շահերից, վորովհետև յես համարձակություն ունեցա դրելու՝ «վերջնականապես պիտի ընդունենք այն ճշմարտությունը, վոր առանց միաստատանի հայ ժողովուրդը փրկություն չունի» (Եջ 229)։ Յես չեմ յերկարացնում այլևս։

Բոլոր այդ անորոշ պարբերությունները ստեղծում են խիստ հակասական տպավորություն։ Ա. Ղազարյանը հանդես է դալիս մերթ, վորպես «նորոգված դաշնակցական», մերթ ել վորպես դաշնակցական ուղիների համոզված թշնամի։

Այդ վերջին կողմն ել անհրաժեշտ է շեշտել։ Իր հոգւածում Ա. Ղազարյանը անում է մի շարք միանգամայն ճիշտ քննական դիտողություններ դաշնակցականների արկածախնդրության մասին։ Ծիշտ են մասնավորապես նրա նկատողությունները վերածնվող նոր Թյուրքիայի մասին, վորի հետ Խորհրդային Հայաստանը կապված է ամենասերտ միությունով։ Ուշադրավ են նաև այն ակնարկները, վոր մի քիչ թուլցիկ կերպով անում է Ա. Ղազարյանը քրդական շարժման և դաշնակցների «քրդասիրության» մասին։

Ինչպես հայտնի չե, քյուրդ ապստամբների ճնշման առթիվ Դաշնակցությունը առանձին բողոքագիր է ներկայացրել Յերկորդ Ինտերնացիոնալին։

Յեվ այդ, չնայած նրան, վոր քրդական ապստամբությունն իրապես յեղել է հակահեղափոխական շարժում, վորը հրահրվել է և կազմակերպվել է անդլիական իմպերիալիստների ջանքերով։

Քյուրդերի յեղությունը—Թյուրքիայի Վանդեան է, ավատական այն Վանդեան, վորը ծառանալով նոր Թյուրքիայի դեմ, նպատակ է ունեցել վերահաստատել հին սուլթանական կարգերը։ Յեվ ամենևին պատահական յերևույթ չե այն, վոր միջադեպին բուրժուազիային ծառայող հայ բուրժուազիայի մարտական կազմակերպությունը միացել է հակահեղափոխական Վանդեային, և անհրաժեշտ է համարել այս անգամ ել աջակցել միջադեպին ռեակցիային։

Կասկածից դուրս է այն, վոր նոր Թյուրքիայի վճռական

գործեւեղեալը քրդական ապստամբութեան, խալիֆաթի կողմնակիցները և Խտտիհատի հակահեղափոխական վարիչները նկատմամբ ավելորդ հարվածներ են—ուղղված անդլիական իմպերիալիզմի դեմ, վորը յեղել է հակահեղափոխական ուժերի իսկական կազմակերպիչը:

Այդ բանը, կարծես, նկատուժ է և Ա. Ղազարյանը: Դա լավ է, Թեև պետք է ասել, վոր այդ բոլորն այնքան պարզ և ակնհերե, վոր հարկավոր է չափազանց կույր կամ ծայրահեղորեն անբարեխիղճ լինել հակառակը պնդելու համար:

Յեթի Ա. Ղազարյանը կանդ առներ այդտեղ—դուցե և մենք ևս կանդ չեյինք առնիլ այնքան յերկար նրա հոգվածի վրա:

Բայց այդպես չէ վարվում նա: Նորից իր հոգվածի վերջում, Ա. Ղազարյանը կրկնում է առաջվա նման իր խոհերը «հին դատի» և «հին դաշնակցականներին» մասին: Յեւ ահա հենց այդ բանն էլ ստեղծում է այնպիսի տպավորութիւն, կարծես նա քննադատութեան է յենթարկում վոչ թէ «առաջական նացիոնալիզմին», դաշնակիւզմի, հայկական սիոնիզմի ուղին, այլ միմիայն դաշնակցութեան այսորվա մի քանի գործիչներին և ղեկավարներին:

...Շնաման խառնաշփոթ միտք ունեցողները, կարգում ենք Ա. Ղազարյանի մոտ, վորպիսիք են դաշնակ ղեկավարները, լավ կանեն, վոր քաղաքական ասպարեզը թողնեն ու քաշվեն մեկդի և զուր տեղը չվարկարեկեն 30 տարվա անցյալ ունեցող մի կուսակցութիւն, վոր հայ հասարակական դարգացման պատմութեան մեջ իր պատվավոր տեղն ունի: Դադարեցեք, պարոններ, մըտե՛ք ու վոչնչի հավասարեցնել գեթ Սիմոնի ու Ռոստոմի հիշատակը, վոր վոչ միայն հայ, այլև ռուսական հեղափոխական դեմքերի մեջ առանձնահատուկ են» (եջ 257): Այստեղ արդեն ամեն ինչ ասված է ավելի լրիւ կերպով: Այժմ մեզ համար հասկանալի յեն դառնում Ա. Ղազարյանի անուղղակի ակնարկները «հայ դատի», «հին դատի», «հին ուխտի» մասին, նրա ջանքերը, համոզելու դաշնակցականներին, նրա վերաբերմունքը դեպի Դաշնակցութեան մոռալ անցյալը: Յրիւ այդ մտքերն, անորոշ և հակասական թեքումներն ի վերջո պատահական «թուիչքներ» չեն, այլ մի ընդհանուր հասարակահայեցողութեան առանձինքը:

Դա միևնույն իմաստասիրութիւնն է, վոր արտահայտել է իր ժամանակ ավելի մեծ թափով Բաջազնունին, և վորը շատ

չնչին տարբերութիւններով պաշտպանում են նաև մի շարք բամ-
կավար հրապարակախոսներ:

Դա—հայ բուրժուական մտավորականութեան մեկ վորոշ
հատվածի «նորագույն կուրսն» է:

«Պորհրդային Հայաստանը» այդ հատվածի հետեողների կող-
մից քննվում է, վորպես «հայկական անկախութեան կորիզ», ժա-
մանակավոր մի իջևան», «աղգի հավաքմանը» նպաստող կարևոր
մի աղղակ, վորը կարող է այս կամ այն չափով նպաստել «հին
դատի» վերջնական լուծմանը:

Կան շերտեր հայկական այդ «սմենովեսականների մեջ, վո-
րոնք ավելի հեռուն գնալով՝ կտրուկ կերպով պահանջում են, վոր
ժամանակավոր այդ «իջևանը», ավելի վորոշ կերպով ոժանդակե
«հայութեան հավաքման» և «հայկական պետութեան տերրիտո-
րական ամբողջութեան» իրականացման գործին: Իսկ իրենց
կողմնակիցներինդրանք խորուրդ են տալիս մի կերպ «յուրա տա-
նել» մեծամասնականներին ետ, մինչև այն մոմենտը, յերբ «քա-
ղաքական հանգամանքները» փոխվելուն պես հայ աղղային մտա-
վորականութեանը հնարավորութիւն կտրվի նորից քարոզել իր
հին յերգը, «վեցվիլայեթները» մասին:

Այդ հոսանքի ներկայացուցիչներն ամեն կերպ ճիգ են ա-
նում նախ իրենց տեսակետով լուսաբանել Պորհրդային Հայաս-
տանի շինարարութիւնը, և ապա մյուս կողմից ել—համակերպվել
հմուտ կերպով իրերի ընթացքին և նոր հենակետներ ստեղծել
նացիոնալիզմի պահանջման և վերածնունդի համար: Բավական է
միայն թերթի ուշադիր կերպով Արշակ Չոպանյանի, Դավիթ Անա-
նունի, Արտակ Դարբինյանի, Քաջազնունու և ուրիշ նման
հրապարակագիրների հոդվածները և նացիոնալիստական այդ «նոր
կուրսի» պատկերն ավելի քան պարզ կերպով կնկարագրել:

Անհրաժեշտ է շեշտել այստեղ, վոր մտավորական այդ խմբ-
բաններից բացի կան ուրիշ շերտեր ևս, վորոնք ուժեղ են առան-
ձնապես Պորհրդային Հայաստանում:

Միւր խոսքն առաջավոր մտավորականութեան այն գունդերի
մասին է, վորոնց խորհրդային իշխանութեան հիմնադրութեան
առաջին օրերից լծվել են շինարարական աշխատանքներին և մե-
ծագույն յեռանդով ու տկուշութեամբ մեծամասնական շար-
քերի հետ միասին մղում են այսօր ևս աշխատանքի պայքարը
տնտեսական և կուլտուրական ճակատում:

Դա—նոր, խորհրդային մտավորականութիւնն է, վորի ի-

րական արժեքը պայմանավորվում է հենց նրանով, վոր իր աշխատանքը նա վարում է քանվորներէի և գլուղացիներէի կողքին, և նրանց հետ միասին:

Նոր այդ մտավորականութեան ներկայացուցիչները մի անգամ ընդմիջտ խաչ են դրել արշունքոտ հին ուղիներէի, ազգայնական բովանդակութիւն և դաշնակցական ավանտյուրիզմի վրա—և միմիայն խորհրդային իշխանութեան ամբողջական հետ են կապում խորհրդային Հայաստանի աշխատավորութեան տնտեսական և կուլտուրական վերելքը: Ահա ինչու արտասահմանյան այն մտավորականները, վորոնք համարում են իրենց «խորհրդային Հայաստան»-ի քարեկամներ, ամենից առաջ պետք է հրաժարվեն նացիոնալիզմի քաջքայլած գղեստները կարկատող մարդկանց քաղաքականութիւնից:

Ա. Ղազարյանի շեշտված թերութիւնները և հակասութիւնները բացատրվում են հենց նրանով, վոր նա անգաղար դեգերում է տատանվում է վերոհիշյալ մտավորական յերկու հասկածանքի մեջ. մ.թթ հակվում է դեպի «հին դատի» կողմնակիցներէի քանակը և ճշնում է այսորմա աշխատանքը շարկապիլ յերեկվա իղեալներէի—«հին ուխտի» հետ, մերթ անցնում է վորոշակի խորհրդային իշխանութեան կողմը առանց վորեն «նախապայմաններ» ներկայացնելու: Այդպիսի կացութեան մեջ են գտնվում, անշուշտ, «ամենովխական» այն գործիչներն ևս, վորոնք հրաժարվել են դաշնակիցութիւն, բայց մինչև այժմ չեն վստահացել կամ չեն կարողացել թոթափել իրենց ուսերից ազգայնական տրագիցիոն մտածողութեան կաշկանդիչ լուծը:

Մենք կարող եյինք կանգ չառնել այդքան շատ այդ բոլորի վրա, յեթի միայն «նոր դիրքերի» շեշտված ասպետները վորձ չանային իրենց առանձնահատուկ ակնոցներով լուսարանել խորհրդային Հայաստանի շինարարութիւնը:

«Դիվանագիտութիւնը» ներկա պարագայում և՛ ավելորդ է, և՛ փաստակար:

խորհրդային Հայաստանի կառավարութիւնը ստեղծել է ամեն հնարավորութիւն թէ առանձին մասնադեպներէի, և թէ առաջվոր այն մտավորականութեան համար, վորը ամուր կերպով կառչել է սոցիալիստական շինարարութեան գործին:

Սակայն այն որից, և այն չափով—վորքան այդ մտավորականութեան առանձին դեմքերը ճիգ են անում առաջադրելու իրենց ուրույն գաղափարախոսութիւնը և հակադրելով իրենց

«հասարակական-քաղաքական» դիժը՝ մեր կուրսին—ցանկանում են «նոր դիրքեր» ստեղծել հայկական նացիոնալիզմի «հին դիրքերի» ամրացման համար—մենք անհրաժեշտ են համարում որ առաջ մերկացնել անփոփոխ ու վտառի յեկնող բուրժուական մտքի այդ տենչերը:

«Հին դատը», «հայ դատը», «Դաշնակցության 35-ամյա պրակտիկան»—իրապես յեղել է հայ բուրժուազիայի «դատն» ու գործը, այն բուրժուազիայի, վորը ցանկացել է կազմակերպել իր սեփական «հզոր հայրենիքը», ստեղծել բուրժուա-կապիտալիստական պետություն, կեղծ դեմոկրատական ազգայնական պետություն—համապատասխան բոլոր ատրիբուտներով, ճիշտ այնպես, ինչպես նույնն են ցանկացել անել թյուրք ազգայնականները, վրացական ազգայնականները, ռուս ազգայնականներն և այլն և այլն:

Ռուսական նացիոնալիստների «ազգային դատը» յեղել է—մեծ, միացյալ Ռուսաստան, բռնապետական Ռուսաստան, բան-վորներ և գյուղացիների շահագործման և մանր ազգությունների գերուխյան վրա խարսխված «ազգային պետություն»:

Թյուրք ազգայնականների դատն յեղել է—սեփական «հզոր» նացիոնալիստական պետության կազմակերպումը: «Ազգային» այդ պետությունն ևս պետք է «լայնանար» և «հզորանար» ի հաշիվ մյուս ազգություններին, ճաշման և շահագործման միջոցով վրացական ազգայնականների «ազգային դատը» կրել է միևնույն բնույթը:

Այդ ուղիով են ընթացել յերկրագնդի բոլոր ազգայնականները, վորովհետև բոլորն ել յեկնելով իշխող դասակարգի շահերից, վարել են իրենց սեփական «ազգային» դատը և հանուն այդ «դատի» միշտ և անընդհատ ազգային կոնֆլիկտ են մղել միմյանց դեմ:

Յեւ պիւլի մեծ հաջողությամբ առաջ տանելու համար այդ գործը, ավելի մեծ ուժով խաբելու համար իրենց մասսաներին, բոլոր այդ նացիոնալիստները շղարշել են տիրող բուրժուական և կալվածատիրական տարրերի բաղձանքները ընդհանուր խռովերով «դեմոկրատիայի», «ազդ»-ի և «հայրենիք»-ի մասին: Ապառասակարգային և «համազգային» բնույթ տալով իրենց բացորոշ դասակարգային գործեակերպին՝ ազգայնական հոսանքները թմրացրել են բանվորներին և գյուղացիներին «հայրենասիրություն» կոչվող հաշիշի թուլնով, և պրովոկա-

ցիոն ազգայնական ազիտացիայի միջոցով մղել են ժողովուրդ՝ ժողովրդի դեմ, ազգություն՝ ազգության դեմ, բոլոր աշխատավորներին միմյանց դեմ: Այդպես և յիդել և հայ նացիոնալիզմի գործը, վորի ամենահետևողական «վարպետը» — Գաշնակցությունը 35 տարի շարունակ քայլել և միևնույն կորստաբեր ուղիներով: Յեվ այդ արյունոտ ու մահաբեր ուղի և հենց, վոր ավելի յե մասնել թյուրքահայ և ռուսահայ նահանգների աշխատավոր բնակչությանը: Այդ ուղին և տարել միլիոնից ավելի թյուրքահայ աշխատավորներին դեպի մահվան անդունդը:

Այդ ուղիից հրաժարվել են միանգամ ընդ միշտ խորհրդային Հայաստանի բանվորներն ու գյուղացիները:

«Ազգային» դատից հրաժարվել են խորհրդային Հայաստանի բոլոր աշխատավորները: Յեվ իրենց հեղափոխական ապստամբությամբ ընդդեմ «հին դատի» ղեկավարների, իրենց հետևողական պայքարով ռազմական հայ նացիոնալիզմի դեմ և համայնական սոցիալիստական շինարարությամբ Հայաստանի բանվորներն ու գյուղացիներն ասել են արդեն իրենց վերջնական խոսքը:

«Հին դատին» և «հին ուխտին» նրանք հակադրել են վճռական կերպով իրենց «նոր ուղին» — բանվորների և գյուղացիների միասնական հառաջամարտի ուղին, սոցիալիզմի և ժողովուրդների միջազգայնական համաշխատակցության հեղափոխական ուղին:

ՌՈՒԲԵՆ ՓԱՇԱՆ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ «ԲԱՐԵԿԱՄԻ» ԴԵՐՈՒՄ

Ռուբեն փաշան մեկն է դաշնակցական կուսակցության այն ներկայացուցիչներից, վորը դեռ մոտակա անցյալում հայանի յեյնդել, վորպես ամենավարագ նացիոնալիզմի յերգասաց:

Ավելի էա տարրորինակն, հենց դրա համար ել, մաուդերիզմի հինավուրց այդ մունետիկին տեսնել «խաղաղասիրության» ավետարների դերում:

Յեվ սակայն այդ այդպես եւ

Արտասահմանում, վորքան ել այդ զարմանալի չե, Ռուբեն փաշան համարվում է ներկայումս «արեւելյան ժողովուրդների բարեկամ»: Նրա շուրջն են խմբվել նաև բոլոր այն դաշնակցական գործիչները, վորոնք նրա հետ միասին հանդիսանում են «քաղաքական նոր որիյնտացիայի» հետևողներ:

Մենք դիտավորությամբ այդ խոսքերը դնում ենք չափերտների մեջ, վորովհետև իրականում այդ «նոր որիյնտացիան» — պետք է ասել, շատ քիչ է տարբերվում դաշնակցական կուսակցության տրադիցիոն քաղաքականությունից:

Բավական է միայն թերթել Ռուբեն-փաշայի վերջին աշխատություններից մեկը («Հայ-թյուրքական կնճիոր»), վորպեսզի պարզ լինի այն, վոր ինչպես միշտ, այս անգամ ել «նոր որիյնտացիան» հին քաղաքականության մի փոքր կոկված, մի փոքր կարկատած և շտկված զգեստավորումն է:

Բայց և այնպես այն ել հետաքրքրական է և հետաքրքրական է, վորովհետև հնարավորություն է տալիս մեզ նշմարել դաշնակցական շարքերում սկսված ակնհայտի հուսալքումը: Ռուբեն փաշայի գիրքը այդ տեսակետից խիստ հատկանշական սոցիալ-հոգեբանական դոկումենտ է:

Գրքին կցված և դաշնակցական հրապարակագիր Վ. Նավասարդյանի առաջաբանը:

«Վարժվենք, ասում ե այդ տեղ Նավասարդյանը, մեր սիրտը տեղափոխել ուղեղի մեջ և վոչ թե ուղեղը պահել մեր սրտում, ինչպես կաներ ամեն մի վոգ-ջամիտ քաղաքական գործիչ: Բավական և վոքքան հոգյակ ու ցնորքներ ցանեցինք և փոխարենը դոհեր հնձեցինք: Տուժեցինք մենք յերկուսս և շահեցին մեր փոխարեն ու մեր հաշվին ուրիշները: Մի թե ժամանակը է, վոր այլևս հարցերին չապավինենք, փորձենք լինել իրատես, շրջահայաց ու զգաստ, լայնախոհ ու հեռատես»:

Այս ընդգծելով այն, վոր «ես ուղղությամբ ու հեռատեսությամբ վաստակված հալթանակը» ամենաարժեքավոր դործն է, մեր «խելոքացած» նացիոնալիստը հույս և հայտնում, վոր Ռուբենի գիրքը պիտի լինի «ձիթ ենու մի համեստ ճյուղ»...

Ինչպես տեսնում ենք, մի փոքր առաձգական, բայց և այնպես բավական հասկանալի լեզվով Վ. Նավասարդյանը մերկացնում է և Ռուբենի իսկական մտադրությունները:

Նույնն է ցույց տալիս և գրքի բովանդակությունը, վոր բավական ստվար հատոր է, բաղկացած 158 էջից:

Վողջ գիրքը կազմված է բավական հետաքրքրական ձևով: Ընթերցողի համար համեստ այն դեպս բավական պարզ և դառնում այն, վոր իր գրքի հրատարակությամբ Ռուբենը ցանկանում է արդարացնել Դաշնակցությունը, և ապացուցել հայերի և թյուրքերի բարեկամության հնարավորությունը և անհրաժեշտությունը:

Շատ բնորոշ է այդ կողմից մատուցելու «տեսաբանի» վողջ արդումենտացիան: Կեղծիքի և փարիսեցիական հայտարարությունները յուրորինակ խառնուրդ է դա, վոր վերջին հաշվով նպաստում է դաշնակցական մտայնության կատարյալ ջախջախմանը:

Կանգ առնենք այդ արդումենտացիայի հիմնական ողակներից մի քանիսի վրա: Արդարանալու համար Ռուբեն-փաշան ամենից առաջ աշխատում է համոզել, վոր հայկական շարժումը

գործիք չե յեղել արեւմտյան պետութիւնների ձեռքին, այլ հանգիստացել եւ սոսկ հին սուլթանատի դեմ բազմաթիւ շարժումներից մեկը:

Նա, ուլ ծանոթ եւ դաշնակցական պրակտիկային, շատ լավ գիտե, ի հարկե, վոր ուշացած այդ հայտարարութիւնը այնքան եւ չի համապատասխանում իրականութեանը: Դաշնակցական շարժման ղեկավարները իրենց ձեռնարկութիւնների ապագան միշտ կապել են կապիտալիստական Արեւմուտքի հաղթանակի եւ թյուրքական պետութեան անգամահատման հետ: Իզուր եւ Ռուբեն-փաշան, այժմ, 40 տարի անց, խեղաթուրում պատմական ճշմարտութիւնները: Յեղածը՝ անցել եւ ի հարկե: Բայց անցած լինելով անգամ նա արձանագրով եւ ե թողել իր ակնհայտնի հետքերը:

Այլ խնդիր եւ այն, վոր Թյուրքիայում յեղել են ի հարկե հայ ժողովրդական այնպիսի շարժումներ, վորոնք կապված չեն յեղել անմիջապէս կապիտալիստական դիվանագիտութեան հետ: Յեղել են անշուշտ: Վորջ խնդիրը հենց նրանում եւ, վոր դաշնակիցմի կամ հնչակիցմի հետ կապված շարժումները միշտ եւ յեղել են կապիտալիստական դիվանագիտութեան «արեւելյան քաղաքականութեան» նպաստող ազդակներ: Այնինչ, նույնը չի կարելի ասել ժողովրդական կամ հասարակական այն շարժումների մասին, վորոնք բռնկվել եւ կազմակերպվել են բուն Թյուրքիայում—տեղական տարրերի ձեռնբերութեամբ: Թյուրքահայերի պատմագիրներէ, պ.պ. Պերպերյան, Փափաղյան, Ալպոյաճյան կանգ են առել բավական մանրամասն այդորինակ շարժումների վրա: Այդ շարժումները նույնպէս ստեղծել են բնագործիքներ եւ հալածանքներ: Բայց դաշնակցական կամ հնչակյան շարժումների հանդեպ Թյուրքիայի կառավարութեան քաղաքականութիւնը մի փոքր տարբեր եր: Դա—պատերազմ եր, ազգայնական պատերազմ, կապիտալիստական Արեւմուտքին սպասարկող քրիստոնյա ապստամբի հետ: Յեւ այդ «ապստամբի» — «կալաճան հպատակի» նկատմամբ հին Թյուրքիան բռնել եր միանգամայն վորոշ ուղի: Նա աշխատում եր հայերի, ասորիների ֆիզիքական բնաջնջման միջոցով ապահովել Թյուրքիան յեղրոպական դիվանագետների միջամտութիւնից, եւ մի անգամ ընդմիշտ վերջ տալ «արեւելյան հարցին»:

Իր գրքի մեջ Ռուբեն-փաշան ահա շփոթում եւ ամենից առաջ հենց այդ նորագույն (80—88-ից հետո) շարժումները

անցյալի հասարակական - ժողովրդական շարժումների հետ:

Յերկրորդ «սխալը», վոր անում և նա նույնպես դիտավորյալ կերպով, կայանում և նրանում, վոր դաշնակցական շարժումները նա համեմատում և թյուրբերայի սահմանների մեջ առաջացած իսլամ ժողովուրդների շարժումների հետ:

Դարձյալ մենք պետք և հիշեցնենք այն, վոր վերջին շարժումները սոցիալական այնպիսի բռնկումներ էին, վորոնք նպատակ չէին դրել իրենց իմպերիալիզմի միջոցով քանդել կամ անդամահատել թյուրքերին:

Այդ շատ լավ է, իհարկե, վոր այս ու մաուզերական դադաբարախոսության հրապարակախոսը արձանագրում և այդորինակ շարժումները գոյությունը և նույնիսկ այնքան հեռուն և դնում, վոր ցանկանում և ինչ վոր նմանություն տեսնել «իսլամ ժողովուրդների» և հայկական (կարդա՝ «դաշնակցական», վորովհետև այդ ի նկատի ունի մեր հեղինակը) շարժումների մեջ:

«Հիշատակելով մի այն մեծ շարժումները և այդ շարժումների վոչ թե կրկնությունները, այլ միայն նրանց սկզբնավորությունները, պիտի տեսնենք, վոր 19-րդ դարի ընթացքին թյուրքերի սահմանների մեջ ապրող ժողովուրդներից ապստամբ լինակի մեջ յեղած են 17 ժողովուրդներ, վորոնցից յոթը՝ իսլամ... յեթի նկատի առնենք ապստամբ ժողովուրդների թվական մեծությունը, պիտի տեսնենք, վոր քրիստոնյաները այս տեսակետից բռնում են շատ համեստ տեղերից մեկը... ըստ յերկրի տարածության, իսլամները, իհարկե, անհամեմատ շատ ավելի մեծ տեղ են բռնում»^{*)}...

Ռուբեն-փաշայի փաստաբանությունը շատ պարզ է:

Նա ցանկանում և արդարացնել դաշնակցականներին և դրա համար ել դիմում է «համեմատական մեթոդի» ոգնությանը:

— «Դուք, ասում և նա թյուրքերին, մեղադրում եք մեզ: Բայց չե՞ վոր «թյուրքերի վարչության և խալիֆայի դեմ ամենից առաջ և ամենից շատ և ուժեղ կերպով ապստամբած են ամենամոլեռանդ իսլամները»: Ինչո՞ւ դուք ձեր անբավականությունը ուղղում եք միմիայն հայերի և քրիստոնյաների դեմ: Չե՞ վոր «շարժումների պատճառներն ու առիթները միայն կրոնական հակամարտությունները չէին: Դժգոհության գլխավոր աղբյուրը ինքը թյուրք վարչությունն էր, իր պետական, ազգային և տեղ-տեսական հոգի քաղաքականությամբ»^{**)}: Ուշագիշտ ընթերցողը

^{*)} Ռուբեն՝ «Հայ-թրքական կոնֆլիկտ». Գահիրե, 1924 թ., էջ 20—21.

^{**)} Նույն տեղ. էջ. 22:

կարող եւ անշուշտ նկատել նորածն այդ փաստաբանութեան մեջ մի շարք «նորութիւններ»:

Առաջին «նորութիւնը» հենց այն է, վոր ինչպես շեշտեցինք, դաշնակցական հրապարակագիրը՝ հակառակ դաշնակցական ընդհանուր մտայնութեան՝ կարողանում է հասկանալ, վոր Թյուրքիայում յեղել են նաեւ «Իսլամ ժողովրդի» շարժումներ, և վոր հեղափոխական այդ շարժումները անհամեմատ ավելի ուժեղ են յեղել, քան քրիստոնյաների շարժումները:

Յերկրորդ «նորութիւնը» այն է, վոր դաշնակցական մեր տեսարանը հասկանում է վերջապես այն, վոր «շարժումները պատճառներն ու առիթները միայն կրօնական հակամարտութիւնները չենլին»:

Մտաբխալիստ-պատմագիրները համար այդ ամենը յերբեք «նորութիւն» չի յեղել «նորութիւն» է միայն նացիոնալիստները համար: Մինչև 1920 թիվը—դաշնակցական վողջ մտավորականութիւնը կանգնած է յեղել ռասայական կրօնական տեսական տիրաւորաւոր 40 տարի շարունակ հայկական դաշնակիզմը չի կարողացել և չի ցանկացել նշմարել ուրիշ հեղափոխական տարրեր Թյուրքիայի սահմանների մեջ, 40 տարի շարունակ նա վաղել է նեղ նացիոնալիստական քաղաքականութիւն, և միանգամայն անհնարին է համարել ձեռնարկել վորեւէ քայլեր հայ և Թյուրք հեղափոխական տարրերի մերձեցման ուղղութիւնով:

Դեռ ավելին է: Նա «Թյուրք» ցեղը համարել է «ընկնող», «քայքայվող» և «մեռնող» ցեղ: Նա—Թյուրքիայի մահացման և անդամահատման հետ է կապել հայ ժողովրդի ազատագրումը: Բավական է միայն նորից թերթել Արժրուհու հայտնի գրքույկը մի կողմից (Թյուրքահայերի տնտեսական դրութիւնը) և ապա Միք. Վարանդյանի նույնքան հայտնի «Կովկասյան Վանդան» մյուս կողմից—վորպեսզի ակնհայտնի լինի Ռուբեն-փաշայի անսպասելի թռիչքի քաղաքական արժեքը:

Յերեկ—արտասովոր ապլոմբ և մեծամտութիւն:

Այստր՝ «ձիթենիի ճյուղ», և «հեռատեսութեան» իմաստասիրութիւն:

Յերեկ—հայերն էլին համարվում «երոպական կուլտուրայի» իսկական մունետիկները «վայրենի» Թյուրքիայում—և «դաշնակցական շարժման» հետ եր կապվում Թյուրքիայի «վերածնութիւնը»:

Այսօր մենք լսում ենք, վոր միևնույն հայերի կողքին յեղել են պայքարող թյուրքեր, հեղափոխական թյուրքեր, և վոր թյուրք ժողովրդի այդ շարժումները ավելի լայն և ուժեղ են յեղել, քան դաշնակցական շարժումները: Յեւ իրավունք ունի, իհարկե միամիտ ընթերցողը հարց տալ այնքան սենսացիոն թուիչ ևստարող Ռուբեն-փաշաներին՝

— Յեթե այդ ամենը հայտնի յեր ձեզ, ինչու դուք 40 տարե շարունակ քարոզել եք թրքատյացութիւն, շովինիստական ատելութիւն թյուրք ժողովրդի նկատմամբ, ինչ՞ու դուք վոչ մի միջոց չեք ձեռնարկել միասնական ընթացք տալ հեղափոխական շարժումներին, ինչ՞ու վերջապես մեկուսացած և առանձնացած եք վարել «հայ հեղափոխական պայքարը» և յերբեք չեք խորհել այն մասին, վոր ընդհանուր շարժումները կարող ելին տալ ին ավելի արդյունավետ եֆֆեկտ, և թե անհամեմատ ավելի թույլ հարվածներ հայ աշխատավորական զանգվածներին:

Մենք այնքան միամիտ չենք, վոր սպասենք քիչ շատե պարզորոշ պատասխան այդ հարցերին:

Մեր առաջն և անցյալի մոռյալ պատմութիւնը, մեր առաջն և հայ մարտական նացիոնալիզմի 40 տարիների արյունոտ «թերիան և պրակտիկան»:

Յերեկվա այդ վավերագրերը այսօր ել չեն մոռացվել:

Ավելի քան ակներև ե, վոր Ռուբեն-փաշայի այսօրվա «պատմական» եքսկուրսիան դեպի «հեղափոխական շարժումներ» պատմութեան անդաստանը լոկ դիվանագիտական մի դիվերսիա յե, վորով հայ բուրժուազիայի կուսակցութեան այդ ներկայացուցիչը ցանկանում ե մշուշել թանձր մառախուղով անցյալը և ծածկված այդ վարագուրով՝ նորից հավաքել դաշնակիզմի քայքայվող շարքերը:

Ավելի ես պարզվում ե մեզ համար այդ բոլորը, յերբ անցնում ենք Ռուբեն-փաշայի զրքի այն եջերին, ուր նա նկարագրում ե Դաշնակցութեան վարձագիծը իմպերիալիստական պատերազմի որերին և «կամավորական խմբերի» չափազանց արդեն հայտնի պատմութեանը:

II

Յեա ասում եմ—«չափազանց արդեն հայտնի պատմութիւնութեանը», բայց յերբ սկսում ենք կարդալ Ռուբեն-փաշայի գիրքը,

մի ակնթարթ արտասովոր տարակուսանք ե համակուժ մեզ:

«Կամավորական խմբերի» պատմության մասին ներկայումս մենք ունենք բավականին սովոր դրականություն և ավելի քան բնորոշ վավերագրեր:

Դա—ամենից առաջ 1914—1916-ի վողջ պարբերական մամուլն է, թե կովկասահայ, թե ռուսական և թե արտասահմանյան:

Այդ բոլորին կարելի չէ ավելացնել «Ազգային Համախորհրդի» և զանազան «Ազգային Բյուրոնների» պաշտոնական գրու-թյունները և վավերագրերը:

Ապա զբանից հետո գալիս և մեմուարային այն դրականու-թյունը, վոր 1921-ից հետո լույս և տեսել արտասահմանում—Ան-դրանիկի որագրությունը, Սեպուհի «հուշերը», Արամի և դաշնակ-ցական ու վոչ դաշնակցական զանազան «գործիչների» բավական մանրակրկիտ մեմուարաները: Այդ նյութերից մեծ մասը սույվել ե դաշնակցական «Հայրենիք» ամսագրի եջերում: Նյութերի մեջ առանձին տեղ են դրավում ի միջի ալլոց զենեւալ Կարգանովի մեմուարաները, վորոնք տալիս են ռազմական պատրաստություն-ների և գործողությունների բավական հետաքրքրական պատկե-րը: Վերջապես մեր ձեռքի տակ են լուսանկարներ, կամավորա-կան շարժման մասնակցողների ալբոմներ, կամավորական զնդերի ղեկավարների հայտարարությունները, կոչերը...

Այդ բոլոր նյութերը միաբերան հաստատում և ապացու-ցում են այն, վոր կամավորական շարժումը կազմակերպվել և Դաշնակցության ջանքերով, և վոր Դաշնակցությունն և յեղել սկզբից մինչև վերջ կամավորական խմբերի գործնեյությունը ղե-կավարող կենդրոնական շտաբը:

Նույնչափ անվիճելի է ակնհայտնի յե նաև այն, վոր զեռ իմպերիալիստական պատերազմի նախորդակին Դաշնակցությունն և յեղել կենտրոնական այն կազմակերպությունը, վոր պաշտպա-նել և Թյուրքիային պատերազմ հայտարարելու անհրաժեշտու-թյունը և իր զանազան ներկայացուցիչների միջոցով—Պոլսում 7 Պետերբուրգում—առաջադրել և այդ խնդիրը ցարական կառավա-րության լիազոր ներկայացուցիչների մոտ: Մենք ունենք յերկու խիստ հետաքրքրական ժողովածուներ—մեկը, ցարական կառա-վարության որերին հրատարակված «Նաբնջագուլն դիրքն ե», իսկ մյուսը՝ յերեք տարի առաջ Մոսկվայում լույս տեսած «Թյուրք-քիայի բաժանումը» վերնագրով ժողովածուն: Այդ յերկու ժողո-վածուների մեջ զետեղված են մի շարք վավերագրեր, վորոնք ա-

վելի քան վորոշ կերպով ցուցադրում են, վոր Դաշնակցութիւնը և դաշնակցականները յեղել են ռուս-թյուրքական պատերազմի խիստ ակտիվ մունետիկները:

Կրկնում ենք: Այդ ամենը այնքան ակնհայտ է, վոր մինչև վերջին օրերը չի ժխտվել յերեք վոչ մեկ դաշնակցականի կողմից:

Բայց Ռուբեն-փաշան աշխատում է վորևէ կերպ «համաձայնութեան» յեզր մշակել: Նա գիտե, վոր դաշնակցութիւնը ամենավերավոր կողմը հենց այդ գործակցութիւնն է իմպերիալիստական պետութիւնների կողմից սկսված ռազմական ձեռնարկութիւնների, և դրա համար ել աշխատում է վորևէ կերպ բացատրել «անցյալի դեպքերն» ու արդարացնել իրեն ու իր ընկերակիցներին:

Նրա «փաստաբանութիւնը» այնքան բնորոշ է, վոր—արժե գրա վրա ևս կանգ առնել մի փոքր ավելի յերկար: Ռուբեն-փաշայի նոր հայտարարութիւններն այնքան հետաքրքրական են, վոր ընթերցողը չի բողոքի մի քիչ ավելի յերկար ցիտատի համար:

«Ոգոստոսին, կարգում ենք Ռուբեն-փաշայի մօտ,—արդեն պարզ եր իթթիհատի վորոշումը պատերազմի մասին: Ոգոստոսին իթթիհատը արդեն գործում եր և վոչ միայն խոսում: Այդ ժամանակ եր, վոր Դաշնակցութեան հետ բանակցութիւններ վարող թյուրք գործիչները, բերելով իրենց հետ քարոզիչների մի ամբողջ ջբախումը, սեպտեմբերին յերեք ուղղութեամբ և միանգամայն վորոշակի հրահանգներով մացերին Ռուսաստան. Այդ քարոզիչներից մեկ խումբ Ութիի գծով անցավ Աջա-սիա, մյուս խումբը՝ Ալաշկերտի վրայով մտավ Բազու և Դաղստան, իսկ յերրորդը՝ Վանի և Մակուի գծով Պարսկաստան անցավ: Անշուշտ, Իբրահիմ-եֆենդի (ալեքսանդրապոլցի) չի ժխտի այս փաստը, վորովհետեւ նա մասնավորաբար մեր գիտութեամբ իր հայրենիքն անցավ»...

Դա շատ հետաքրքրական հայտարարութիւն է, վոր ավելորդ անգամ հաստատում է վոչ թէ դաշնակցականների «լոյալութիւնը» Թյուրքիայի հանդեպ, այլ միայն այն, վոր բուն Թյուրքիայում գործող դաշնակցականները հակառակ իրենց կամեցողութեան ստիպված ելին հաշվի առնել տեղական բնակչութեան—Թյուրքահայ բնակչութեան տրամադրութիւնները և ըստ այնմ լինել ավելի «նրբանկատ» Թյուրքիայի նկատմամբ: Թե վորքան ուժեղ եր այդ հարաբերութիւնը մենք տեղեկանում ենք այժմ Ռուբեն-փաշայի հետաքրքրական նկարագրութիւնից:

*) Ռուբեն «Հայ-թրքական կնճիռը».

Ոգտադրոճելով այդ փաստը, Ռուբեն-փաշան աշխատում ե
ապացուցել, վոր Դաշնակցութիւնը առհասարակ յեղել ե պատե-
րազմի հակառակորդ:

... Երաշնակցութիւնը, ասում նա, դեմ լինելով պատերազմին ե դեմ
լինելով Իթթիհատի կառավարութեան քաղաքականութեան, այնուամե-
նայնիվ վորոշում ե հորդորել հայ ժողովրդին՝ կռիւի դեպքում անթերի
կերպով իր պարտականութիւնները կատարել Թուրքիոյ հանդէպ: Յեւ
այդ մասին նա նախապես հայտնում ե Բեհետտարն-Շաքրիներին»...

Ուրեմն դուրս ե գալիս, վոր Դաշնակցութիւնը վոչ միայն
հակառակ ե յեղել պատերազմին, այլ նաեւ ցանկացել ե «աղնիվ
կերպով» (Ռուբեն-փաշայի խոսքերը) ոժանդակել Թուրքիային:

Ընթերցողը նկատում ե անշուշտ դաշնակցական խմբապետի
կեղծավոր տոնրոնչիցի: Անցնենք—ե հետեւեք Դաշնակցութեան
ե կառավարութեան դիվանագիտական բանակցութիւններին:

... Ենդրումի մեջ, պատմում ե Ռուբենը, պարզ ու հստակ ձեով
նրանք մեզ հետեյան եյին հայտնում.

Ինչպես թյուրքերը, նույնպես ե հայերը պատերազմի հետեւնքով
ստեղծված քաջառիկ հանգամանքների շնորհիվ, իրավունք ունեն ազգա-
յին իրենց գերագույն նպատակներին հասնելու: Պետք ե ստեղծել Հա-
յաստան, կենտրոնն ունենալով Եմիթինը: Հայաստանի մեջ պետք ե
մտնեն ռուսական Հայաստանի հայկական մասերը, դրան պետք ե
կցել Տաճկահայաստանից Երզրում նահանգի վորոշ մասերը, առանց
Երզրում քաղաքի, ե Վան ու Բիթլիս նահանգներից վորոշ հողամասեր:
Այդ Հայաստանը պատվար պիտի կազմե Հյուսիսի դեմ, միանալով
Անդրկովկասում ստեղծվելիք այլ պետութեան հետ: Ինչ վերաբերում
ե Ղարին, նա, հայկական լինելով մեկտեղ, Թուրքիան դիմի՝ ու-
րական առանձնահատուկ իրավունքներ պիտի ունենա այդ բերդա-
քաղաքի մեջ, ե այդ ել պարզ այն պատճառով, վոր Հայաստանի լինե-
լով նորաստեղծ ու փոքր պետութիւն, առայժմ անկարող պիտի լինի
այդ կարեւորագոյն ռազմականտրոնը ըստ արժանվոյն ոգտադրոճել
Ռուսիոյ դեմ: Պետք ե ստեղծել ե Վրաստան, Ադրբեյջան ու Դաղստան,
ե այդպիսով այդ ազգերը կստանան իրենց անկախութիւնը»...

... Ինչպես նկատում եք, ավելացնում ե Ռուբենը, Իթթիհատի ե
Թուրքը կառավարութեան պաշտոնական լիազօրները մեզ առաջարկում
եյին ստեղծել Միացյալ, Անկախ ե Ազատ Հայաստան, այսինքն մի բան՝
վոր վոչ Դաշնակցութեան ծրարը, ե վոչ ել նրա այդ որերի տրամա-
դրութեան մեջ կար: Իհարկե, այս առաջարկները գայթակղե-
ցուցիչ պիտի լինեյին վոմանց համար, ե քանի վոր
ադրբեյջան եր մատնանշեցի, ապա պիտի խոստովանեմ,
վոր այդ ադրբեյջան եր մեջ հետաքրքրվողները պիտի
սեւեւեն, վոր գայթակղվողներէց մեկն ել յես եյի»...

Բայց... Դաշնակցութեան ճնշող մեծամասնութիւնը հակառակ եր
«գայթակղվողներին»:

Կանդ առնենք մի վոքր այդ «պատմութիան» վրա:

Մի կողմ թողնենք առայժմ այն, թե վորքան իրավացի յե Ռուբեն-փաշան, չերբ «անկախ» և հայտարարում իրենց առաջարկած քաղաքական իդեալը Նրա նկարագրութիւնը համեմալն դեպս ցույց ե տալիս այն, վոր այդ «անկախ» հանրապետութիւնը խիստ վորոշ կերպով կախման մեջ պիտի լիներ Թյուրքիայից: Այլ կերպ, իհարկե, չեր ել կարող լինել: Սակայն այդ չե կարեորը:

Կարենք այն ե, վոր յեղեւ են վորոշ բանակցութիւններ Դաշնակցութիւն և Թյուրք գործիչների միջև, և վոր Թյուրք պետութիւնը այդ բանակցութիւնների ընթացքում նույնիսկ այնքան հեռու չե դնացել, վոր առաջարկել և հայերին միասնաբար Թյուրքիայի հետ դուրս գալ Ռուսաստանի դեմ: Պոստանալով հայերին տալ փոխարեն դրան—«անկախութիւն», Թյուրք գործիչները պահանջում եյին նախ մասնակցել Ռուսիայի դեմ պատրաստվող ապստամբութիւններին, և ապա հեռացնել Շուսասեր» Դեվորդ կաթողիկոսին:

Դաշնակցութիւն ներկայացուցիչներն այդ առաջարկներին տալիս են հետևյալ պատասխանը.—

1) Թյուրքիո մասնակցութիւնը պատերազմին որկածանդութիւն և և վոչ թի անհրաժեշտութիւն. Թյուրքիան չեզոք պետք և մնա և չեզոքութեամբ իրավունքներ ձեռք բերի:

2) Անդրկովկասի հայութիւնը դեռեա չի տեսած Թյուրք կառավարութիւն բարյացակամութիւնը, իսկ Թյուրքիո մեջ ցարդ կոթալի քաղաքացիական տարրական իրավունքների անհրաժեշտութիւնը հայերի համար: Անդրկովկասի հայութիւնը չպիտի հավատա վոչ Թյուրքիո և վոչ ել Դաշնակցութիւն ծայրահեղ խոստումներին:

Զպիտի մոռանալ նաեւ այն, վոր Դաշնակցութիւնը, լինելով հալածված կուսակցութիւն Ռուսաստանում, զուրկ և հեղինակութիւնից մողղողական լայն զանգվածները ապստամբ վիճակի մեջ գնելու Ռուսիո դեմ»...

Հետևյալ յերկու կետերը շեշտում են այն, վոր Դաշնակցութիւնը պատերազմի դեպքում լոյալ դիրք պիտի բռնի կովող կողմերի նկատմամբ, և վոր հայերը թե Թյուրքիայում և թե Ռուսիայում ռուղղամտորեն պիտի կատարեն իրենց քաղաքացիական պարտականութիւնները»...

Այդ պատասխանի մեջ դեռևղված կեղծիքը ավելի քան ակներեւ եր: Վոչ վոքի համար գաղտնիք չեր այն, վոր Դաշնակցութիւնը կովկասահայ իրականութիւն մեջ խիստ մեծ համարում

*) Նույնտեղ, եջ 58—59.

ունի, և վոր նրա բռնած դիրքից ու քաղաքականությունից շատ բան եր կախված իհարկե:

Այսոր մանավանդ ավելի քան պարզ ե, վոր իր անորոշ պատասխանով Դաշնակցությունը ցանկանում եր միայն մշուշել իր իսկական գործելակերպը: Իսկ այդ գործելակերպը կայանում եր նրանում, վոր նա սկզբից արդեն յեղել ե պատերազմի կողմնակից, և վորպես իմպերիալիզմի սպասավոր, ձգտել ե զարկ տալ Թյուրքիայի դեմ ուղղված իմպերիալիստական պետություններին և ցարական Ռուսիայի կողմից կազմակերպած ռազմական արշավին:

«Դաշնակցությունը, կարգում ենք Ռուբեն-փաշայի մոտ, հետեւաբար նա ե հայ ժողովուրդը, ի բաց առջալ մասնավոր խմբակներին, նախապես սեղծ այս ամենը, իրավամբ վորոշեց մնալ չեզոք և լինել լոյալ Թյուրքիո և Ռուսիո հանդեպ»:

Դա—ճիշտ չե իհարկե, կամ ավելի շուտ ճիշտ ե միմիայն մեկ վորոշ չափով: Դաշնակցությունը յեղել ե ավելի քան լոյալ Ռուսիայի, և բացահայտ թշնամի Թյուրքիայի նկատմամբ:

Այդ փաստը ժխտելու համար Ռուբեն-փաշան դիմում ե խիստ ծանծաղ և զավեշտական մանիպուլյացիաների ոգնության: Նա կանգ ե առնում հայ զինվորներին քանակի վրա, և ապա շնչտում ե, վոր հայ բնակչությունը մասնակցելով պատերազմին կատարել ե միմիայն իր Քաղաքացիական պարտականությունները:

Ինչ վերաբերվում ե կամավորական շարժումներին, այդ ել բանից դուրս ե գալիս, ձեռնարկել են վոչ-դաշնակցական գործիչները:

... «Ինչպես ամեն ժողովրդի, նույնպես և հայերի մեջ յեղել են ու կան կենդանի գործից, կյանքից և ժողովրդական հիմքից զուրկ խմբակներ, վորոնք, տարվելով սին ու դատարկ խոստումներով, սպանիական դրակներ են կառուցել և Մոսկվա, Պետրոգրադ և Թիֆլիս՝ անկախ Հայաստանի մասին արտասանված ճառերով, զորավոր զենքեր են տվել Թյուրք մտավորականների ձեռքը»...

Բայց ով ե յեղել այդ «խմբակներին» կազմակերպողը—մեծարգո փաշա: Ո՞վ ե յեղել կամավորական շարժման իսկական ու դրսավոր հեղինակը:

... «Այդ խմբակներին, անորոշ տոնով կմկմում ե Ռուբեն-փաշան, աջակցում եյին նա ե (!!!) դաշնակցական վորոշ անհատները (!) »:

Ենվ միմիայն այդքա՞ն:

*) Նույնտեղ, եջ 67:

«Ռուս պետական մարզիկ, փարիսեցիարար շարունակում ե մեր նու-
րազուլն Պանդլոսը, դիտելին, վոր այդ խմբակները յետեից հայ ժողո-
վորդը չպիտի գնա, նրանք ծանոթ էյին չ. Հ. Դաշնակցու-
թյան Երզրու մի Ընդհանուր ժողովի վորոշումն երին»:
Այստեղ, ինչպես տեսնում ենք, Ռուբեն-փաշան ակնարկ ե
նետում—ինչ-վոր չափազանց հայտնի վորոշումն երի
մասին, այնքան հոյտնի, վոր այդ վորոշումները, բանից դուրս
ե գալիս, ծանոթ էյին նույնիսկ—«ռուս պետական մարզ-
կանց»:

Սակայն ե այնպես—իր ժամանակ այդ «վորոշումները» մա-
սին, խիստ անորոշ կերպով թեթե ակնարկներ են յեղել Ա. Դո-
դրի, «Մշակ»-ի մեջ ե մեկ ել «Աղղային Համախորհրդի» նիստերում:
Թե վորքան «անորոշ» են յեղել այդ «վորոշումները» այդ յերևում
ե հենց նրանից, վոր իր ժամանակ Վրացյանն ե յեղել այդ «վո-
րոշումները» ժխտողը: Նա նույնիսկ «եկզծիք» եր հայտարարել
մեր ակնարկը «Երզրումի վորոշումները» մասին*):

Այնուամենայնիվ յեղել են, իհարկե, այդ վորոշումները:

Մենք արդեն քիչ առաջ ծանոթացանք երզրումյան «Թեղիս-
ները» հետ:

Սակայն—ինչպես ե պատահել այնուամենայնիվ, վոր հա-
կառակ այդ «Թեղիներին» չեզոքության փոխարեն հայ ժողովրդի
լայնադուլն հատվածները դուրս են յեկել պատերազմի թատերա-
բեմի վրա, վորպես ակտիվ կողմ:

Հսենք դարձյալ Ռուբեն-փաշային:

... «Գամավորական շարժումների նախաձեռնությունը, պատկիւ ու
փառքը չի պատկանում հայ կյանքի մեջ գործող կուսակցություններից
ե վոչ մեկին. նա չի պատկանում նաև Դաշնակցության: Միանգամայն
իզուր այս կնամ այն հասարակական մարմիններն ու դաշնակցականե-
րից վոմանք, գերազնահատելով այդ շարժման արժեքը, փորձում են
դափնյա կարծիած պատկը դնել իր կամ իր կուսակցության գլխին:
Այդ շարժումներին նախաձեռնությունը պատկանում է
մի քանի մութ մարդկանց ե գլխավորապէս Մ. Դեբասա-
նին (?), վորոնք վոչ մի կուսակցության ու հոսանքի
չեն պատկանած ե վորոնք շատ հեռու յեղած են մաս-
նավորաբար Հ. Հ. Դաշնակցությունից: Եւ վոր ոչ ազդեալն
այն են, վոր հենց այն ժամանակ, յեր դաշնակցականները
տառապում էյին ոռւսական բանտերում ե յերք Եր-
զրումի Ընդհանուր ժողովը իր փակման արարողու-
թյունն եր կատարում, այդ նույն ժամանակ Թիֆ-
լիսի փողոցներում ե Վասքի բաղնիքում ազմաշունչ ճա-

*) Տես մեր՝ «Դաշնակցությունը—փաստերի դեմ» Թիֆլիս, 1923 թ.

և երեկոյն արտասանուած, հրավերելով հայերէն զին-
վորագրվել կամավորական զնգերի մեջ և ուսական
գործամասերի կողքին զնալ Տաճկահայաստանը փըր-
կելու:

Ո՞վքեր ելին արդոք այս մարզիկ. նրանք թելադրված ելին փոխա-
րայի սենյակներէ՞ց, թե՞ իրենց ներքին անկաշառ մղումներն ելին զեր
կատարողը:

Այս հարցերին դժվար է (??) պատասխանել, վորով-
հետեւ փաստերն ու տվյալները պակասուած են առ-
այժմ (??):

Արձանագրենք սակայն. ճիշտ այն որերին, յերբ ոռւս կառավարու-
թյունը, զինվորագրելով հայերին, ուղարկում եր նրանց արևմտյան ճա-
կատեւ մերկացնում հայերից տաճկական սահմանները, այդ նույն որե-
րին, վորոշ անհատներ պղտոր մթնոլորտի մեջ մուծ
նշանաբաններ ելին պատեցնում և կամավորներ հա-
վաքում...

Ինորոշ այդ տողերից հետո մեր «խելոքացած» պոլիտիկոսը
մի քանի խորհրդածութիւններ և անում կամավորական շար-
ժութիւնների բացատրական նշանակութիւն մասին, և փարիսեցիաբար
լրացնում.

... Կամավորական շարժումները առիթ ելին դառ-
նում հայկական ուժերը ջլտակու և ճեղքվածք առա-
ջացնելու ազգային ներքին ճակատի վրայ, վորովհետեւ
Դաշնակցութիւնը վերադարձ տեսնելով զքաղաք
դեպի այդ շարժումները» (1)...

Այսպիսով գործաւ գալիս, վոր 1) Դաշնակցութիւնը
հակառակ եր կամավորական շարժման, և վոր 2) դրա
համար ել կամավորական շարժումը բացատրական
նշանակութիւն ունեւր, քանի վոր «պառակտում»
եր մտցնում հայ «ազգային շարժման» մեջ:

Այդ բոլորը ասվում է ճիշտ այն ժամանակ, յերբ դաշնակ-
ցական վողջ մտավորականութիւնը պարծենում է կամավորական
շարժութիւնով և մանրամասն կերպով նկարագրում եր իր ակտիւ
մասնակցութիւնը այդ շարժութիւնին:

Այդ բոլորը դաշնակցական հրապարակագիրը
ասում է առանց կարմրելու—չնայած նրան, վոր Սե-
պուհի, Անդրանիկի, Կարգանովի, Արամի հրատա-
րակված հիշատակարանները ապացուցում են մի-
անգամայն հակառակը:

Ռուբեն-Փաշային ել հայտնի յե ըստ յերևույթին այդ ամե-
նը, և զրա համար ել նա եղջ ցիխից հանելու համար դիմում է
յերկարապատում բացատրութիւններ ռզնութիւն:

«Սկզբներում, ասում ե նա, Երզրումի ներկայացուցիչ Հիւմին, Վանի ներկայացուցիչ Թահսիմ կուսակալը և Մուշի ներկայացուցիչ Սերփեթ մյուլթասարիֆը, ըստ յերևույթին տեսնում եյին, վոր այդ շարժումները ժողովրդական ընույթ չունեն... և այդ պատճառով ել նրանք պահանջում եյին, վոր Դաշնակցութիւնը, համատարիմ մնալով իր վորոշումներին, պայքարի այդ շարժումների դեմ»։

«... Դեռ Երզրումի ժողովի նիստերը չփակված, կառավարութան դիտութեամբ և թույլատրութեամբ իրար յետևից Անդրկովկաս եյին ուղարկվում կուսակցութեան յերկու անդամները՝ հայտարարելու կուսակցութեան կամքը և քանալու արդիւլ սկսված շարժումը, իսկ յեթե այդ անհնար ե, տալու նրանց վորոշ ուղղութիւն։ Ի վերջո Երզրումից պետական փոստով ճանապարհ ե բնկնում Դաշնակցութեան իսկական ղեկավարը և նրա վոդին՝ Ռոստոմը, վորը անցնելով Պալես, այնտեղ զեկուցում և Ընդհանուր ժողովի վորոշումների մասին և կառավարութեան թույլտրութեամբ բնկնում ե արտասահման՝ իր ազդեցութիւնը դործադրելու նաև այնտեղ։ Նույն նկատումներով Վանի նահանգից Արամը և տեղի կենտրոնական կոմիտեն ուղարկում են Քաջազնունուն, իսկ նրա յետևից անմիջապէս նամակներ են ուղարկում Դաւուստ Ալախին՝ կտրուկ կերպով հրահանգելով նրան, վոր այդ շարժումների առաջն առնի»։

«... Ի մ ձ ե ո ճ ո վ գ ր վ ա ծ ն ա մ ա կ ն ե ռ ի ց մ ե կ ր, վ ո Ր ն ա մ ա կ ա տ ր ի ձ ե ը ա կ ա լ ու թ յ ա ն հ ե ա ա ն ջ ո ղ ա ն ց ե և թ ա հ ս ի ն ը ե յ ի ձ ե ո ճ ը, մ ե ծ գ ո հ ու ն ա կ ու թ յ ա ն ե պ տ ճ ա ե լ ն ր ա ն, յ որովհետե նա տեսել ե, վոր մենք իսկապէս վորոշել ենք լրջալ մնալ և հակառակ ենք կամավորական շարժման»։

Մեզ համար ամենևին հետաքրքրական չե, թե ի՞նչ ե գրել ինքը Ռուբենը, և թե ի՞նչ ու յ ե այդ նամակը «մեծ գոհունակութիւն պատճառել թահսիմ-բեյին»։ Թյուրքահայ շինականներին կոտորող թյուրք ընդի աչդ սիրալիւր վերաբերմունքը դեպի թյուրք շինականներին կոտորող հայ փաշան ինքնըստինքյան միտանգամայն հասկանալի և ընտանեւ «Նման զնմանն կսիրե»...

Ավելի կարեւոր ե այն փաստը, վոր հաղորդում ե Ռուբեն-փաշան կովկաս ուղարկած դեղեգացիայի մասին։

Կարևորն այն ե, վոր այդ փաստն ավելորդ անգամ հաստատում ե այն, վոր թյուրքահայերը, և մասնավանդ թյուրքահայ աշխատավորական զանգվածները հակառակ յեն յեղել թե պատերազմին և թե կամավորական շարժումներին։

Դաշնակցութեան Երզրումի Պարհրդատոգովն իր վորոշումները «հզոքութեան» մասին ընդունել և հենց այդ զանգվածների ճշնման ներքո։ Յեւ միևնույն այդ բացասական վերաբերմունքն և,

*) Նույնտեղ՝ եջ 77—78.

վոր թեւալրել և թյուրքիայում գործող դաշնակցականներին առանձին պատվիրակութիւն ուղարկել կովկասահայերի մոտ:

Այժմ հարց և ծաղում, թե ինչո՞ւ չե ուղարկվել այդ ղեկագացիւն:

Յեթն ճիշտ և այն, վոր Երզրումի խորհրդաժողովը վորոշում եր հանել կովկասահայերի և թյուրքահայերի «չեղոքութիւն» մասին, յեթն ճիշտ և այն, վոր առաջիկաները և յերկրորդները հավասար չափով պիտի կատարեյին իրենց «քաղաքացիական» պարտականութիւնները, ապա այդ պարագային՝ ինչ կարող եր ասել կամ անել Երզրումի ղեկագացիւն: Ինքը Ռուբեն-փաշան ասում և, վոր Դաշնակցութիւնը իբր թե ազդեցութիւն չունի կովկասում:

Ինչպե՞ս տեսնում ենք, կա այդտեղ ինչ վոր հակասութիւն և խիստ վորոշ հակասութիւն:

Ըստ յերևութիւն ղեկագացիային տրվել եր շատ վորոշ հանձնարարութիւն հինց կամավորական շարժումների վերաբերյալ: Մեզ հայտնի յե նաև այն, վոր միեւնոյն միասնայով թյուրքահայերի կողմից Անդրկովկաս եր ուղարկվել բժիշկ Տաղավարյանը:

Այլ խոսքով, հասարակական լայն տարրերին չափազանց լավ հայտնի յեր այն, վոր ռուսահայ բուրժուականի կողմից ինչ վոր ձեռնարկութիւններ են կադմականերավում, և վոր այդ ձեռնարկութիւններն այս կամ այն չափով պետք և շոշափեն թյուրքահայ բնակչութիւն շահերը:

Յեով չեք ել կարող այդ ամենն անհայտ մնալ, քանի վոր ռուսահայ վողշ մամուլը խիստ ակներև կերպով մերկացնում եր թե ընդհանուր տրամադրութիւնները, և թե հնարավոր ձեռնարկութիւնների խսկական ուղղութիւնը:

Դիւկագացիան պետք և կանգնեցնեք կամավորական շարժումները: Բայց ինչպե՞ս կարող եր նա անել այդ, քանի վոր այդ շարժումները կադմականերավել եյին Դաշնակցութիւն վորոշմամբ, քանի վոր ինքը՝ Դաշնակցութիւն Արեւելյան Բյուրոն հանգես եր դալիս, վորպես ցարական միապետութիւն ղինակից:

Ռուբեն-փաշայի նկարագրութիւնից յերևում և, վոր պատերազմի նախորդակին թյուրք կառավարութիւն վերաբերմունքը հայերի նկատմամբ յիղել և խիստ բարենպաստ, այնքան բա-

րենսպատ, վոր նույնիսկ ոժանդակել էր թյուրք կառավարու-
թյան և Դաշնակցության ներկայացուցիչներին միջև մղած բանակ-
ցություններին:

Ինչձեռն եր ուրեմն խնդիրը:

Անշուշտ նրանում, վոր յերկու կողմերն ել խարում էին
միմյանց:

Թյուրք սուլթանատի համար խիստ կարևոր եր թյուրքահա-
յերի աշակցությունը իմպերիալիստական պատերազմի ընթաց-
քում: Սակայն նա այնքան ել չեր հավատում Դաշնակցությանը,
և դրա համար ել վաղորդք պատրաստություններ եր տեսնում
անհրաժեշտ հակահարվածը տալու համար: Իսկ Դաշնակցության
համար ել կարևոր եր առժամանակ խաբել իր թշնամիներին դի-
վանագիտական ընույթ կրող հայտարարություններով և վորո-
շումներով:

Գուցե և առանձին մի յերկու անհատներ—թյուրքահայ դաշ-
նակցականներից նախատեսելով այդորինակ քաղաքականու-
թյան փնտսակարությունը, և հաշվի առնելով յերկրի աշխատա-
վորության բացասական վերաբերմունքը դեպի զալիք պատե-
րազմը, ցանկանում էին մի ուրիշ վարքադիմ մշակել:

Ըստ յերևույթին Կովկաս ուղևորվող պատվիրակությունը
պետք ե կատարեր հե ց այդ միտքին: Բայց մտնելով Կովկաս,
նա այդ չի անում: Յեվ վոչ միայն չի անում, այլև ձայնակցում
և ընդհանուր հոսանքին:

Իսկ ընդհանուր այդ հոսանքի տնորինողն ու
դեկավարը հայ բուրժուազիան եր, և հայ բուրժուա-
զիայի մարտական կազմակերպությունը—Դաշնակ-
ցությունը:

Յեվ հենց այդ Դաշնակցությունն ել ստիպում ե լուել Եր-
զերումից յեկած իր անդամներին և յենթարկել «համազգային»
մարմնի գերագույն հրահանգներին:

Յեվ միմիայն այսոր—յերբ վողջ թյուրքահայաստանը ա-
վերված ե, և յերբ անցյալի ավանտյուրիստական քաղաքակա-
նության հետևանքներն այնքան տկներև են, հանդես են գալիս
անմեղ գաղութականների նման Ռուբեն-Վաշաները և ճիդ են անում
ազատել պատասխանատվությունից իրենց ոձիքն անկղոտային
պատմություններով ինչ վոր խորհրդավոր դերասանի մասին:

Այդ բոլորի արժեքը միմիայն նրանումն ե, վոր ավելորդ
անգամ հաստատում և ապացուցում ե Դաշնակցության կատար-

յալ սնանկությունը՝ Վոչ վոքի Ռուբեն-փաշաներն այսուհետեւ
չեն կարող իհարկե խարել։

—Այդ հայտնի յե իրենց—Ռուբեն-փաշաներին։

Յեւ յիթե, չնայած դրան, այսոր հրատարակվում են «Հայ-
թրքական կոնֆլիկտ» լուսարանությանը նվիրված «նոր» գրքեր,
դա բացատրվում է նրանով, վոր այսորվա Դաշնակցությունը
ցանկանում է դժեւ «նոր» գաղափարական կոնցենպիա և այդ
ձեով նորից հավաքել նացիոնալիզմի քայքայվող և ցրվող շար-
քերը։

Միամիտ կլինե՞ր նա, ով հենվելով Ռուբեն-փաշայի վերոհի-
շյալ հայտարարությունների և «խոստովանությունների» վրա
գար այն յեղրակացությանը, թե Դաշնակցությունը պատրաստ-
վում է հրաժարվել իր հին ուղիներից։ Նման յեղրակացությունը
միանգամայն սխալ կլինե՞ր, վորովհետեւ Դաշնակցության
հիմնական ուղիից Ռուբեն-փաշան չի հրաժար-
վում։ Նա ինչպե՞ս շեշտեց ինք սկզբում, կատարում է
լոկ ստրատեգիքական նոր ոպերացիա—գրավում է
նոր գիրքե՞ր՝ հին գիրքերի ամբացման համար։

Դրանումն է ողջ խնդիրը։

Յեւ այդ մասին վորոշ վկայություններ է տալիս հենց ին-
քը Ռուբեն-փաշան։

III

Յերեկվա Դաշնակցությունը կանգնած էր կուրորեն ցե-
ղային ատելության տեսակետի վրա։ Նրա գաղափարական
սխառմը խիստ պրիմիտիվ էր, պարզ և միալար։ Դա—ջանֆի-
գայական մի սխառմ էր։

Թյուրքիան համարվում էր մեռնող, կապիտալիստական
Արեւմուտքը—ամենազոր, ցարական Ռուսիան—հայերի բարեկամ,
հայերն ել—«առաջավոր» աղդակներ Ասիայում։

Քրիստոնյա պետությունները ըստ այդ միամիտ կոնցենպ-
ցիայի վաղ թե ուշ պետք է կորստեյին «հիվանդ մարդու» վողջ
տերրիտորիան, և հայերն ել բնականաբար պիտի ստանալին այդ
տերրիտորիայի մի վորոշ մասը, վորպես վարձատրություն իրենց
«հավատարմության»—«քաղաքակիրթ» աշխարհի պատգամներին։

Դրա համար ել հայերը պիտի զինվեյին, «հող» պատրաս-
տեյին Թյուրքիայում, անձնվիրաբար կովեյին Թյուրքիայի դեմ,
ցուցադրեցին իրենց «հավատարմությունը»։

Բանաստեղծներն էր, հայ դրադեսներն էր և նացիոնալիստ քաղաքագետներն էր մեսսիանիստական իմաստասիրությունը «ազատ» և «անկախ» Հայաստանի մասին—իդեոլոգիական այն վերնաշենքն էր, վորդալիսն էր հիմնավորելու հայ բուրժուազիայի հասարակական-քաղաքական իդեալներն արժեքը:

Այժմ և այսօր—ամենևին չհրաժարվելով այդ ամենից, հայ «սկիզբացած» բուրժուան աստիճանաբար հրաժարվում է միմիայն «Շան-Ֆիդայական» սխտեմից, այլ խոսքով անպետք և քանդված դիրքերից: Յեւ միմիայն այդքան:

Բայց միաժամանակ նա աշխատում է կռուցել «նոր դիրքեր»—ավելի նորածն և ավելի նպատակահարմար:

Ձե՞ վոր փոխվել է շատ բան այս տաս տարվա ընթացքում: Յարական Ռուսիան տապալված է և քանդված հիմնովին:

«Հին կարգի» փլատակների վրա կռուցվել է բանվորների և դոկուդցիների մեծ Հանրապետությունը, այն հանրապետությունը, վորն նկատմամբ հայ բուրժուազիայի մարտական կադմակերպությունը չի կարող այլևս ունենալ առաջվա իր «ռուսասիրությունը»:

Ձե՞ վոր այդ միևնույն հայ բուրժուազիայի դասակարգային բարեկամը—կապիտալիստական Արևմուտքը ներկայումս ճիգ է անում բարեկամություն հաստատել թյուրքիայի հետ, արևելյան բուրժուազիայի հետ—դիմադրավելու համար արևելյան հեղափոխական ժողովրդական շարժումներին:

Յեւ ինչպե՞ս կարող է իմպերիալիզմի արևելյան համհարդներից մեկը—Դաշնակցությունը հաշվի չառնել այդ բոլորը, յերբ ինքըստ ուժել և փնասվել է հենց այդ «նոր քաղաքականությունը» չըմբռնելու պատճառով: Ռուբեն-փաշայի գիրքը հատկանշական է հենց այն տեսակետից, վոր բնորոշում է նորագույն, ուշքի յեկող, նոր գաղափարական դիրքեր մշակող հայ բուրժուազիայի «կուրսը»:

Մենք արդեն տեսանք, թե ինչպիսի լեզվով է խոսում հնագույն այդ մառնեթիստը, ի՞նչպե՞ս ընդգծում է, վոր իր ինչ-վոր նամակը «մեծ բաժանումություն և պատճառել» Թահսիմ-բեյին, ի՞նչպե՞ս վոլորապատույտ ցատկումներ է անում ապացուցելու համար, վոր վոչ ինքը, և վոչ էլ մյուս դաշնակցականները պաշտպան և կողմնակից են հանդիսացել կամավորական շարժումներին:

Դեռ ավելին էս: Նա այնքան հեռուն է գնում, վոր շտա-

պում ե խարաղանել իր մի քանի ընկերակիցներին տրադիցիոն թերահավատութիւնը:

Դաշնակցական հայտնի դործիչներէից մեկը, Զարեւանդ (Շահան-Նաթալի) գրել ե յերկու գիրք այն մասին, թե հնարավոր ե արդոք հաշտվել Թյուրքիայի հետ: Այդպես ե կոչվում նրա առաջին գրքի վերնագիրը: Իսկ յերկրորդը, վոր բավական սովոր մի հատոր ե ե գրված ե ուսումնասիրութեան ձևով, կրում ե «Միացյալ Թուրանիա» վերնագիրը*):

Այդտեղ Շահան-Նաթալին շեշտում ե, վոր այսորվա Թյուրքիան թեե հրաժարվել ե համիսլամական իդեոլոգիայից ե հակառակ ե խալիֆաթի գաղափարին, այնուամենայնիվ ունի իր առանձին, նոր նացիոնալիստական իդեոլոգիան: Դա—համաթուրանականութեան գաղափարն ե, վորով տարված ե Թյուրքիան: Հանուն այդ իդեոլոգիայի նոր Թյուրքիան ձգտում ե տարածվել դեպի Կազանի ե Թուրքեստանի սահմանները, դեպի Ասիայի հեռավոր խորքերը—ե տրորել ու կուլ տալ այդ շարժման ընթացքում բոլոր վոչ-թուրանական ցեղերը: Դրա համար ել հայերի համար վոչ մեկ յերկընտրանք չի կարող լինել բացի «ինքնապաշտպանութեան» համար մղած պատերազմից:

Զարեւանդի գիրքը լույս ե տեսել անցյալ տարի, ե չնայած իր սենսացիոն վերնագրին, ստեղծել ե կողմնակիցներին վոչ այնքան մեծ կոնտիդենտ: Յեվ այդ, չնայած նրան, վոր ազգայնական կրքերի «բորբոքման» համար նրա նոր «թեորիան» բավական հարմար ե, Ռուբեն-փաշան թերահավատ վերաբերմունք ունի դեպի այդ նոր տեսութիւնը:

«Յեթե, ասում ե նա, կրոնական կրքերով տարված Արևելքի ալլաղան ե բաղմապիսի ժողովուրդները չենթարկվեցին համիսլամութեան քարոզին ե Արևելքի այդ հզորագույն զինքը փշրվեց ժողովուրդների քաղաքական ձգտումների ե ուրույն ազդային-ցեղական շահերի առաջ, ապա համաթուրանականութիւնը, վորպես բանաստեղծական ցնորք ե մի խումբ արյունատ քաղաքական գործիչներին քմալքոտ ցանկութիւն, առավել ես դատապարտված ե մահվան»:

Այդ ասում ե Ռուբեն-փաշան վոչ թե նրա համար, վոր վերջնապես հրաժարվում ե իդեոլոգիական նոր գեներից: Կասկածից դուրս ե, վոր հարմար առիթին նա ես իր մյուս ընկերակից-

*) Զարեւանդ՝ Միացյալ, անկախ Թուրանիա, Բոստոն, 1927 թ.

ների նման, նացիոնալիզմի բորբոքման համար կղիմե «թուրա-
նական վտանգի» հիմնավորմանը:

Սակայն այժմյան քաղաքական փուլի ընթացքում այդ չե
նրա համար կարևորը: Այսօր նրա համար ավելի արժեք ունի
հայ-թյուրք կռալիցիայի հիմնավորումը:

Դրա համար ել նա մի թեթև հարվածով դնե և նետում իր
միամիտ ընկերակցի «թեորիան», և նորից կրկնում ու շեշտում
իր հիմնական միտքը: Իսկ հիմնականը այն է, վոր հայերը պետք և
ընդունեն իրենց «սխալները», «թյուրքերն ել իրենց սխալները»:
Ապա ընդունելով այդ ամենը նրանք պիտի միություն հաստա-
տեն գալիք հեղափոխական շարժումների, այլ խոսքով բանվոր
և դուռղացի ժողովրդի շարժումների դեմ:

Բոլոր քննարկալ խնդիրները—յերկրորդական են, անկարևոր,
անարժեք:

Վորքան ել հայ ու թուրք մտավորականությունը անցյալի տուր
փորձերից հուսահատ՝ ինքահավատությամբ վերաբերվեն իրարու, ան-
ժխտելի յե, վոր դարեր շարունակ մենք, թյուրք և քյուրդ ժողովուրդ-
ները ապրել ենք ու պիտի ապրենք կողք-կողքի: Անխուսափելի անհրա-
ժեշտություն, վորի հետ պետք և հաշտվել և համապատասխան ել քայ-
լեր անել:

Դա—նոր ֆորմուլայի մեկ մասն է, վորը առանց յերկրորդ
մասի անհիմն է:

Հիմնականը—«ժողովուրդներ» միությունը չե, վորովհետև
այդ միությունը արդեն իրագործված է խորհրդային Միության
սահմաններում և խորհրդային իշխանության կողմից:

Հիմնականը—հայ բուրժուազիայի միությունն է թյուրք
բուրժուազիայի հետ գալիք հեղափոխության հանդեպ:

Դաշնակցության նպատակն է, ասում է Ռուբեն-փաշան,
...«Արևելքը կազդուրելով՝ վերապահել արևելքցիներին և վոչ թե
նվիրաբերել աշխարհակալ ռուսին, պատվարներ կառուցանել
Ռուսիո առաջխաղացման առջև... Խոսքը մեծամասնական, սոցիա-
լիստական, բանվորա-դուռղացիական Ռուսիայի մասին է:

Ամեն ինչ ասված է, ինչպես տեսնում ենք, խիստ պարզ
լեզվով:

Հայ բուրժուազիայի հրապարակագիրը առաջարկում է նոր
միություն ստեղծել հեղափոխական Հյուսիսի դեմ: Յեվ կարծես
ավելի ևս վորոշ կերպով ընդգծելու համար իր միտքը, նա կոչ
է անում իր գրքի վերջին մասում «անեծք» կարգալ «քեմալական
ժողովրդապետությանը»:

«Քեմալական» կառավարութիւնը ինչպես հայոցն յի ներկայացնում է իրենից նույնպես բուրժուազիայի պետութիւն: Բայց դա ներկա փուլի մեջ—պայքարող, առաջ շարժող բուրժուազիայի պետութիւն է, և մի պետութիւն, վոր կապված է Պորհրդային Միութեան հետ բարեկամական դաշինքով: Ահա այդ արդեն թեւադրում է հայ բուրժուազիայի դադարաբախտսին նստվել «քեմալական ժողովրդապետութեան» դեմ:

Ռուբեն-փաշան ներկա պարագայում բաժանական հետեղական է: Այլ կերպ խորհել կամ վարվել նա չեր ել կարող, քանի վոր այդ միևնույն վարքագիծն է թելադրվում նրան անգլիական իմպերիալիզմի կողմից: Գաղտնիք չէ այն, վոր Անգլիան ել իրեն հայտարարում է Արեւելի և արեւելյան ժողովուրդներին «ազատագրման» կողմնակից:

Նոր, հեղափոխական, պայքարող Արեւելքին նա հակադրում է իր կրօնական տակ տրոբված Արեւելքը, արեւելյան խրտվիւղային պետութիւնները, կաշաւած հնդիկ բաշաներով և արաբ շեյխերով, իմպերիալիզմին սպասավորող մեծ ու փոքր արեւելյան այն «շխաններով», վորոնք իրենց արեւելյան ապարդիներով շղարշում են իմպերիալիզմի քաղաքականութիւնը Ասիայի և Աֆրիկայի գաղութներում:

Այդ սեպտեմբրին Արեւելքը նույնպես «կարմիր Մոսկվայի» դեմ է:

Յեւ ինչ խոսք, վոր Ռուբեն-փաշան նկատի ունի հենց այդ Արեւելքը, յիւր «սթափված» անցյալի սխալներից համեստ շարժումներով «ձիթենու» համեստ ճյուղ է մեկնում Թյուրքիային:

Ձենք կարծում, վոր նրա խոնարհ այդ ժեստը անհետանք մնա: Կլինեն անհաշտ թյուրք բեյեր և քյուրդ շեյխեր, վորոնք կընդունեն այդ «համեստ ճյուղը» հայ մաուդերական փաշալի ձեռքից ընդհանուր համագործակցութեան համար:

Կովկասում ևս, 1905-ի ջարդերից հետո հայ և թյուրք ջարդարարները—Ղուկասոֆները և Թաղիսները «ձիթենու ճյուղեր» ելին մեկնում միմյանց իրենց դասակարգային տիրակալութիւնը ամրացնելու համար: Սակայն ամենամիաժիտ մարդկանց համար անգամ պարզ եր, վոր ջարդարարներն այդ փարիսեցիական գրկախառնումը լոկ զազիր ֆարսի գործողութիւններից մեկն է:

Կասկածից դուրս է, վոր նույն տպավորութիւնը պիտի թողնի նաև Ռուբեն-փաշայի նորագույն յեղույթը: Պարել այսոր չի հաջողվի այլևս վոչ վոքի: Ձի հաջողվի, վորովհետեւ ինքը

Ռուբեն-փաշան մերկացնում է իր ալիանսի իսկական բնույթը, յերբ վորոշում է հայ-թյուրք միությունը, վորպես «կարմիր Մոսկվայի» դեմ ուղղված մի «պատվար»:

Իսկ այսոր դժվար թե գտնվի յերկրագնդի վորեւ անկյունում բանվոր կամ աշխատավոր, վոր չհասկանա, վոր ամեն մի այդորինակ «միությունը» միջազգային հակահեղափոխության հատվածներէց մեկը լինելով՝ պիտի հիմնվի բանվորների և գյուղացիների շահագործման վրա:

ՈՒՇԱՑԱԾ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Յերբեք դաշնակցականների մամուլը չի ներկայացրել այնքան խղճուկ և թշվառ տեսարան, ինչպես այդ նկատում ենք այժմ: Յերեկվա ամպագոռ կոչերի փոխարեն լսվում է այլևս ինչ վոր անկապ, խիստ անորոշ մանկական թոթովանք: Յերեկվա հայդուկային իմաստասիրության փոխարեն—անվերջ «խոստովանություններ» և նորածն «խորհուրդներ» արտասահմանյան աշխատավորության «սթափված» հատվածներին:

Հայ բուրժուազիայի հրապարակագիրները կորցրել են իրենց գլուխը և հուսահատ կերպով աշխատում են նոր ուղիներ վորոնել և «տեսական» նոր զենքեր մշակել նացիոնալիզմի նորոգման և ամրացման համար:

Յեվ ահա «գաղափարական—քաղաքական» այդ աշխատանքի պրոցեսում դաշնակցականներին հարող և նրանց բանակին քիչչատես մոտ կանգնած մարդիկ մերթ ընդ մերթ խիստ ուշագրավ խոստովանություններ են անում:

Այդ «խոստովանություններից» մեկի վրա յես կցանկանալի հրավիրել մեր ընթերցողների առանձին ուշադրությունը:

Ինչպես հայտնի յե—մարքսիստական հրապարակախոսությունը միշտ ել (հակառակ նացիոնալիստներին և դրանց հետևող զանազան նեոնացիոնալիստներին) կանգնած է յեղել այն տեսակետի վրա, վոր «թյուրքահայերի ազատագրման համար» կադմակերպված շարժումը հայ մարտական նացիոնալիզմի շարժումը, դաշնակցական շարժումը բռնկվել, ամփոփվել և կազմակերպվել է բուն «յեղիլից» դուրս—գաղութահայ վայրերում, ռուսահայ և արևմտահայ բուրժուազիայի տիրակալութվան վայրերում: Յեվ հենց դրա համար ել դաշնակցական

շարժումը յեղել և ավանտյուրիստական շարժում, հինց դրա համար ել նա ամենևին հաշվի չի առել իրական ժողովրդական այն մասսաների իսկական ցանկությունները, վորոնց անունից խոսել և գործել ե:

Հիմնական այդ միտքը—ինչպես ասացի—շեշտվել և միշտ ել մարքսիստ հրապարակախոսների կողմից, և միշտ ել ժխտվել ու բացասվել և ամենակտրուկ կերպով հայկական բոլոր նացիոնալիստների կողմից:

Ահա հինց դրա համար ել շատ նշանակալից են արտասահմանում գտնվող յերկու հայաժնի տղձայնական հայ հրապարակախոսների վերջերս արված հայտարարությունները:

Այդ յերկու հրապարակախոսներից մեկը—Աբեղյանն և, դաշնակցական կուսակցության ականավոր «տեսաբաններից» մեկը, իսկ մյուսը—պրոֆ. Ադոնցը, վորը թեև յերեք դաշնակցական չի յեղել, բայց մի վորոշ չափով կապված և յեղել հայ նացիոնալիստների այն «չափավոր» թեի հետ, վոր ներկայացրել են կովկասահայ իրականության մեջ մշակական լիբերալները:

«Յեթե մենք,—գոչում ե Աբեղյանը,—ուշի ուշով քննելու լինենք մեր մոտիկ անցյալը, յեթե մենք քննական մեթոդը կիրառելու լինենք մեր մոտավոր անցյալի վերաբերմամբ, ապա պիտի դանք այն անհերքելի յեղրակացության, վոր մեր բոլոր մեծ սխալների, մեր բոլոր անհաջողությունների և հուսախաբությունների մի կարևոր արմատն այդտեղ ե թաղված,—հայրենիքի, Հայաստանի իրականությունից դուրս գտնվելում: Թիֆլիսը ավելի մեծ դեր և խաղացել մեր աղճային քաղաքակտնության խնդիրներում, քան որինակ Յերևանը, Մոսկվան ավելի՛ քան Ալեքսանդրապոլը, Կ.-Պոլիսը անբաղդատելիորեն ավելի՛ քան Վանն ու Կարինը: Զիտսելու համար արդեն Փարիզի, Լոնդոնի և Ժընևի մասին»: (Աբեղյան՝ «Մենք և մեր հարևանները», Հայրենիք, 1928, № 9, էջ 126—127):

Աբեղյանը ավելի հեռուն և գնում և արձանագրում ե, վոր «իրատեսությունը հայ հասարակական գործիչների» շարքերում բացակայել և շնորհիվ նրան, վոր «մեզ մոտ իշխել և հայկական բոմաբլիզ» և «մեր յերկրին վերաբերող քաղաքական և հանրային կենսական խնդիրները արժարժվել և լուսաբանվել ու ուղղու-թյուն են ստացել հաճախ մեր սեփական յերկրից դուրս»: Իսկ քիչ հետո ավելի ևս պարզաբանելով իր խոսքերն ընդգծում ե,

վոր այդ «գրսի աշխարհում» իշխող և «ազգային քաղաքականություն» վարողը յեղելն «հայ բուրժուազիան»։ Ինչպես տեսնում ենք, մեր «խելքի յեկած» նացիոնալիստը այս անգամ արդեն վոչ միայն խոստովանում է, այլև իր խոստովանությամբ դատափնտման և յենթարկում անցյալի հին ուղիները։

Նույնն է անում և պրոֆ. Ադոնցը։ Այս անգամ պատմաբան պրոֆեսորի հողվածը կրում է քաղաքական բնույթ — թեև դարձյալ արվում է «պատմական» վորոշ դիտողության ձևով։ Սակայն դիտողության եռթյունը դրանով ամենևին չի փոխվում, իհարկև։

Մի շարք ընդհանուր նկատողություններից հետո, պրոֆ. Ադոնցը ևս — «հայ ազատագրական շարժման կոչը» անվանում է «գրսեցի», այլ խոսքով իրական հայ կյանքին ոտար և անհարադատ։ Ադոնցի խոսքերը վերաբերվում են անմիջապես հենց դաշնակցականներին և դաշնակցական շարժմանը։

«Յեւրը ազատագրության ծառը, — կարդում ենք Ադոնցի մոտ («Հայրենիք» 1928 թ. № 6), — ներածող չլինեք, — այլ տեղական տունի, տեղի սերմերից ծլած, Հայաստանը սպանդանոց չեք դառնալ այնպիսի արագությամբ։ Ադոնցին չի կարելի անվանել, իհարկև, վոչ մեծամասնական և վոչ ել մարքսիստ։ Ինչպես վերը շեշտեցի, նա միշտ ել կապված է յեղել հայ ազգայնականների մշակական թելի հետ, թեև աշխատել է իրեն «չեղոք» գործչի պայմաների մեջ դնել։ Ինչևիցե, Հենց այդ ել շատ բնորոշ է, վոր հնամանդ ավանդությունների համոզված յերկրպագուն այնքան վճռական կերպով դատափնտման խոսք և ասում ազգային այն բոմանտիզմին, վորը հենց իր — Ադոնցի համար յեղել է դեռ յերեկ ամենանվիրական հանգրվանը։

Հետաքրքրական է նաև, վոր Աբեղյանի յեղութի նկատմամբ արտասանմանյան դաշնակցականները մինչև այժմ ել խորհրդավոր լռություն են պահպանում, այնինչ Ադոնցի դեմ նրանք դուրս են հանել վոմն Գնդունուն, վորն առանձին առաջնորդողի մեջ ճիգ է արել քննադատել Ադոնցի հայտարարությունը։

Այդ «քննադատություն» ել շատ հետաքրքրական է։ Սովորական, հայ նացիոնալիստ վաղեմի գործիչներին հատուկ դատարկ պոռոտախոսություն է դա։

«Ձե, սիրելի փրոֆեսոր, — կարդում ենք այդ Գնդունու մոտ, — մեր հնչակները շատ քիչ դողան ջեցին և մեր դրոշակները շատ ուշ ծածանեցան։ Քիչ դողանջն ու

ուշացած դրոշակներն ալ անկարելի յեղավ ընդհանուրին դիտակցության ու սեփականության առարկա դարձնել» («Անդիտության տուրքը»—«Հայրենիք» որաթերթ, № 4943):

Յեւ տալ պարզելու համար իր այդ սխմվողիկական պարբերությունը, մեր խրոխտ ամերիկահայ կոմիտայաժողովը նորից խորհուրդ ե տալիս իր հայրենակիցներին— շարունակել հին» ուղին»—այլ խոսքով այն ուղին, վոր սպանդանոցի յե վերածել թյուրքահայ նահանգները, ազգային պատերազմների կրկես ե դարձրել վողջ կովկասը, և ցրել հայ վորբերին ու գաղթականներին մինչև Բազիլիայի ճանճապատ անապատները...

Այս բոլորը մի հետաքրքրական կողմ ունի: Այդ այն ե, վոր հայ բուրժուազիայի կազմակերպության մեջ սկսվել ե նորից տարրինակ գաղափարական շերտավորման մի պրոցես:

Նոր չե այդ յերևույթը: Շատ անգամ ենք դիտել մենք գաղնակցականների շարքերի մեջ առաջ յեկող այդ «շերտավորումները»: Դնում ենք այդ խոսքը չակերտների մեջ, վորովհետեւ շեշտված պրոցեսները ամենևին չեն անդադարձել կուսակցության ընդհանուր վարքագծի վրա: Թվում ե, վոր նույնն ենք նկատում և այսօր: Նկարագրված վեճը նշանակալից ե միմիայն այն կողմից, վոր անուղղակի կերպով տալիս ե արտասահմանյան գաղութահայ աշխատավորության շարքերում առաջ յեկած բեկման վորոշ պատկերը:

Աշոցի հայտարարության և Արեղյանի նորածե «իմաստասիրության» իրական արմատները հենց այդանդ պետք ե վորոշնել: Յերկուսն ել, վորպես բուպոններ արձագանքում են գաղութահայ աշխատավորության վորոշ շերտերի նոր ընթացքին: Բայց յերկուսն ել շարունակում են կանոնած մնալ հիմնական հին դիրքերի վրա, և յերկուսն ել իրենց—մի փոքր ուշացած խոստովանություններով—ճիշդ են անում հղկել և կարկատել նացիոնալիստական հին աշխարհայեցողության կմախքը «ոռալիստական» նոր թելերով:

Չենք կարծում, վոր իրենք ել—այդ նորածե «եռնֆորմատորները» հավատում են այդ դործի հաջողությանը: Ձի կարելի ապահով նստած մնալ մի ճյուղի վրա, յերբ կտրվում ե այն ծառի արմատը, վորի մի մասն ե կազմում ճյուղը:

Ձի կարելի կենդանացնել նացիոնալիզմը, յերբ նույն այդ նացիոնալիզմը—հենց նացիոնալիստների խոստովանությամբ—քննվում ե, վորպես «գրսի», «Փարիզի և Լոնդոնի», հայ կապիտալի—արդեն դատապարտված ու պատմության հրահանգով ջախջախված մի գաղափարախոսություն:

ԳԱՆ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220033464

Ա. ԿԱՐԻՆՅԱՆ
Новые позиции
национализма

На армянском языке

ИЗДАНИЕ ГОСИЗДАТА С.С.Р. АРМЕНИИ